

Vergelijkingsanalyse Garantstellingen Landbouw 2010-2016

Tommy Span

Marius Reitsema

Mirjam Zengers

CBS Den Haag
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag
Postbus 24500
2490 HA Den Haag
+31 70 337 38 00
www.cbs.nl

projectnummer

180457
SDI & SLO
November 2018

Inhoudsopgave

1.	Inleiding en aanpak	4
1.1	Onderzoeksopdracht	4
1.2	Onderzoeksdoel	5
1.3	Aanpak	5
1.4	Leeswijzer	7
2.	De Garantstellingen Landbouw	9
2.1	Werking instrumenten	9
2.2	Legitimering overheidsrol	10
2.3	Omvang en gebruik	11
2.4	Doelgroepbereik	14
3.	De financiële positie van landbouwondernemingen	17
3.1	Onderpand	17
3.2	Solvabiliteit	20
3.3	Rentabiliteit eigen vermogen	22
3.4	Netto omzet	24
3.5	Persoonlijk inkomen landbouwondernemers	27
4.	Investeringen in de landbouw	30
4.1	Ontwikkeling en kwaliteit van de investeringen	30
4.2	Duurzaamheid van de investeringen	33
5.	Bedrijvendynamiek in de Landbouwtellingen	35
5.1	Vernieuwde landbouwondernemingen	35
5.2	Overlevingskansen van landbouwondernemingen	36
5.3	Jong agrarisch ondernemerschap	38
6.	Conclusies	39
	Bijlage 1. Technische toelichting	41
	Koppelrendement uitvoeringsadministratie RVO.nl	41
	Vergelijkingsgroep	42
	Structuurweging vergelijkingsgroep	44
	Bijlage 2. Bronnen	46
	Bijlage 3. Definities	47

1. Inleiding en aanpak

In de begroting van het ministerie van Economische Zaken (EZ) voor 2015 stond aangekondigd dat de Garantstellingen Landbouw (GL en GL⁺) in 2018 worden geëvalueerd over de periode 2010-2016. Door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is een data assessment uitgevoerd naar de beschikbaarheid en de geschiktheid van CBS statistieken die gebruikt kunnen worden voor die evaluatie¹. Vervolgens heeft het ministerie het CBS in 2017 verzocht een vergelijkingsanalyse uit te voeren voor de periode 2010-2014. Dit zijn de jaren waarvoor de benodigde bestanden op dat moment beschikbaar waren.

Die eerste vergelijkingsanalyse heeft tot een publicatie geleid die betrekking heeft op een deel van de evaluatieperiode². Op verzoek van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is dat onderzoek uitgebreid met twee extra jaren. De vergelijkingsanalyse heeft daarmee nu betrekking op de gehele evaluatieperiode 2010-2016.

Voor deze update is het oorspronkelijke rapport aangepast daar waar nodig. Als er cijfers per jaar gepresenteerd waren, zijn daar nu gegevens voor 2015 en 2016 aan toegevoegd, zoals bijvoorbeeld in paragraaf 2.4. Voor diverse uitkomstindicatoren waren gegevens over de gehele evaluatieperiode samengenomen (gepooled) en gestandaardiseerd rondom het jaar dat een bedrijf gebruik maakte van een garantstelling. In die gevallen is de periode waarover gepooled wordt nu groter. Dit heeft tot robuustere uitkomsten geleid, zoals bijvoorbeeld in paragraaf 3.1. Als extra gegevens tot aangepaste inzichten hebben geleid, zijn ook de teksten aangepast. Deze versie van het rapport is daarmee de definitieve.

1.1 Onderzoeksopdracht

De opdracht houdt in dat het CBS voor de genoemde jaren het kwantitatieve deel van de evaluatie uitvoert dat voorafgaat aan de daadwerkelijke effectmeting. Parallel aan de uitbreiding van de vergelijkingsanalyse door het CBS in 2018, heeft het ministerie van LNV ook een beleidsevaluatie van de Garantstellingen Landbouw laten uitvoeren. De (geüpdatete) vergelijkingsanalyse vormt input voor de deskstudie die onderdeel is van die beleidsevaluatie.

De opdracht aan het CBS omvat het koppelen van statistieken aan de instrumentadministratie van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl), de uitvoerder van de garantstellingen. Met behulp van de resulterende bestanden wordt getracht de onderzoeksvragen te beantwoorden door effectvariabelen te vergelijken tussen de interventie- en een vergelijkingsgroep. De interventiegroep bestaat uit ondernemingen die succesvol een beroep hebben gedaan op de garantstellingen. De vergelijkingsgroep bestaat uit een vergelijkbare groep ondernemingen die géén beroep heeft gedaan op de garantstellingen. De samenstelling van deze groep en de uit te voeren analyses worden nader toegelicht in paragraaf 1.3 en bijlage 1.

Het onderzoek is nadrukkelijk geen effectmeting. Uit de analyses zal alleen blijken of er sprake is van statistisch significante verschillen tussen groepen. Ze bieden geen inzicht in de mate waarin er een causaal verband bestaat tussen het gebruik van de garantstellingen en uitkomstindicatoren.

¹ Data assessment ten behoeve van de Evaluatie Garantstellingen Landbouw, CBS, 13 juli 2016.

² Dit resulteerde in de eerste opzet van deze publicatie. Zie CBS (2017), [Vergelijkingsanalyse Garantstellingen Landbouw 2010-2014](#).

1.2 Onderzoeksdoel

Het doel van de garantstellingen is het verbeteren van de toegang tot externe financiering voor agrarische ondernemers. Specifiek gaat het daarbij om bedrijven die over onvoldoende zakelijke zekerheden beschikken maar wel voldoende continuïteitsperspectief laten zien. Ondernemingen die in de kern gezond zijn, maar hun investeringsplan niet met bankkredieten gefinancierd krijgen, omdat zij voor de bank een te groot risico vormen. De voornaamste onderzoeksvraag is dan ook:

1. *Stimuleren de garantstellingen kredietverstrekking aan landbouwondernemingen? Verschilt dit per sector? Bereiken ze de doelgroep?*

De garantstellingen hebben ook diverse nevendoele die volgen op het faciliteren van de toegang tot de kredietmarkten. Ze beogen meer investeringen in de landbouw te stimuleren. Dit geldt bijvoorbeeld voor investeringen in het starten, overnemen, verbeteren en in stand houden van agrarische ondernemingen. Maar ook voor investeringen in de verduurzaming van de landbouw. Daarnaast beoogt de GL ook jong agrarisch ondernemerschap te stimuleren door ondernemers jonger dan 40 jaar een lagere provisie te laten betalen. Dit resulteert in de volgende additionele onderzoeksvragen:

2. *Leiden de garantstellingen tot meer investeringen in de landbouw?*
3. *Wordt er meer geïnvesteerd in start, overname, verbetering en instandhouding?*
4. *Verbeteren de garantstellingen de verdien capaciteit in de sector?*
5. *Leiden de garantstellingen niet tot overinvesteringen?*
6. *Wordt er meer geïnvesteerd in verduurzaming?*
7. *Leiden de garantstellingen tot meer jong agrarisch ondernemerschap?*

Omdat er geen sprake is van een effectmeting in deze opdracht, wordt met behulp van beschrijvende analyses getracht antwoorden te vinden op de geformuleerde onderzoeksvragen.

1.3 Aanpak

In deze paragraaf wordt toegelicht hoe de onderzoeksvragen worden beantwoord. Centraal staan vergelijkingen tussen aanvragers en een vergelijkingsgroep. Achtereenvolgens komen daarom de samenstelling van die groep, de databeschikbaarheid en de analysemethoden aan bod.

Samenstelling controlegroep en vergelijkingsgroep

Voor de vergelijkingsanalyse is het van belang dat de juiste groepen met elkaar vergeleken worden. Hierbij wordt in beginsel een onderscheid gemaakt tussen twee groepen. De interventiegroep bestaat uit ondernemingen die de instrumenten gebruikt hebben. De controlegroep bestaat uit ondernemingen die wel vergelijkbaar zijn maar de instrumenten niet gebruikt hebben.

In het geval van de Garantstellingen Landbouw is het lastig om die controlegroep af te bakenen vanwege het doel van de instrumenten. De garantstellingen beogen agrarische investeringen te stimuleren door de toegang tot financiering te verbeteren. De meest zuivere controlegroep (in de rest van deze rapportage "de controlegroep") wordt gevormd door bedrijven waarvan de aanvraag is afgewezen. Van deze bedrijven is zeker dat zij een investeringsbehoefte hebben die zij niet zonder garantstelling kunnen financieren én dat de bank hun aanvraag kansrijk acht. Deze groep is echter te beperkt in absolute omvang: over de gehele evaluatieperiode zijn er 48 afgewezen aanvragen.

Er moet daarom naar een bredere controlegroep gezocht worden. Deze bestaat idealiter uit agrarische ondernemingen die een investeringsbehoefte hebben en hiervoor financiering hebben gezocht zonder

daarbij gebruik te maken van de GL. Als deze ondernemingen minder vaak financiering krijgen en minder vaak tot investeren overgaan, is dat een eerste aanwijzing dat de garantstellingen effect sorteren. De beschikbare data zijn hiervoor echter niet toereikend. Niet alleen zouden er data over (niet-)verstrekte financiering beschikbaar moeten zijn, ook zou er informatie beschikbaar moeten zijn over de investeringsbereidheid van ondernemers. Dit geldt ook voor het stimuleren van jong agrarisch ondernemerschap. Om een goede controlegroep samen te stellen zijn data over latent ondernemerschap nodig.

Om die redenen wordt voor deze vergelijkingsanalyse niet een zuivere controlegroep samengesteld, maar een vergelijkingsgroep die zo goed mogelijk een tegenhanger vormt van de interventiegroep (in de rest van deze rapportage "de vergelijkingsgroep"). Hoe deze groep precies is samengesteld en het effect van de gemaakte selecties op de omvang van de vergelijkingsgroep, wordt getoond in de technische toelichting in bijlage 1. Daarin worden twee vergelijkingsgroepen onderscheiden, die afwisselend in het rapport worden gebruikt. De termen A en B komen terug in tabel- en figuurtitels:

- Vergelijklingsgroep A: inclusief structuurweging;
- Vergelijklingsgroep B: inclusief structuurweging en zekerhedencorrectie.

Analyses

De informatie die benodigd is om te toetsen of de garantstellingen tot een verbeterde toegang tot financiering leiden, is niet beschikbaar. Dit vergt gegevens over zowel verstrekte als niet-verstrekte bankkredieten aan landbouwondernemers. Zelfs met die informatie is het nog niet vanzelfsprekend dat een goede vergelijking gemaakt kan worden. De slaagkans bij verleende aanvragen (de interventiegroep) is per definitie 100 procent en daarom altijd hoger dan die van de controle- of vergelijkingsgroep. De analyses in dit onderzoek beslaan daarom een viertal terreinen die de overige onderzoeksvragen (2 tot 7) mede kunnen beantwoorden:

1. Omvang en doelgroepbereik;
2. Financiële positie;
3. Investerings;
4. Bedrijvendynamiek.

De **omvang** van de Garantstellingen Landbouw en het **doelgroepbereik** worden beschreven aan de hand van data uit de uitvoeringsadministratie van RVO.nl verrijkt met gegevens van het CBS. Ten behoeve een beeld te geven van de omvang worden alle aanvragen beschreven: aantal, omvang, sector en afhandelstatus. Voor het doelgroepbereik worden succesvolle aanvragen beschreven aan de hand van kenmerken van de aanvragende onderneming: aantal, bedrijfstype, grootteklasse, rechtsvorm en leeftijd. Er ontstaat zo een beschrijvend beeld van de gebruikers van de GL en GL+.

De **financiële positie** van agrarische ondernemers wordt om een tweetal redenen in beeld gebracht. Ten eerste beogen de garantstellingen in de kern gezonde bedrijven te helpen die onvoldoende financiële zekerheden hebben. Dit wordt getoetst door het zekerhedenoverschot, de solvabiliteit en de netto omzetontwikkeling te bezien in de periode voorafgaand aan de aanvraag. Ten tweede dienen de garantstellingen kansrijke investeringen mogelijk te maken. Dit wordt getoetst door de ontwikkeling van die indicatoren, evenals rentabiliteit en het persoonlijk inkomen van de ondernemer ná de interventie te bekijken. Ontwikkelingen worden vergeleken tussen gebruikers en niet-gebruikers van de instrumenten.

De Garantstellingen Landbouw beogen **investeringen** mede te financieren. De GL stimuleren investeringen in start, overname, verbetering of in stand houding van agrarische ondernemingen; de GL+ duurzame investeringen. Omdat er voor de landbouw geen investeringsstatistieken bestaan, worden investeringen benaderd door jaar-op-jaar mutaties in de vaste activa op de balans, gecorrigeerd voor afschrijvingen. Om die reden doen we geen uitspraken over de omvang van investeringen, maar het aandeel van investeringen in het balanstotaal. We bekijken wat de kwaliteit van de investeringen is door veranderingen in de rentabiliteit te bekijken rondom sprongen in het investeringsaandeel. Ook data over de duurzaamheid van investeringen ontbreken. In plaats daarvan kijken we naar de duurzaamheid van agrarische ondernemingen: duurzame energie productie, biologische productie of omschakeling daarnaar en de aanwezigheid van warmtepompen.

Ook jonge, startende agrarische ondernemers vormen een doelgroep van de garantstellingen. We bezien daarom ook de agrarische **dynamiek**, op basis van ontwikkelingen in de Landbouwtellingen. Daarbij gaat bijzondere aandacht uit naar jong agrarisch ondernemerschap. Voor deze groep is het gebruik van de garantstellingen voordeliger, omdat de te betalen provisie lager is voor ondernemers jonger dan 40 jaar. Jong agrarisch ondernemerschap wordt nader bekeken in de Nederlandse krimp gemeenten.

Methoden

Beschrijvende statistieken en enkele statistische toetsen worden ingezet om gebruikers van de garantstellingen te vergelijken met niet-gebruikers in de vergelijkingsgroep. Observaties worden zoveel mogelijk over de gehele evaluatieperiode samengenomen. Voor de hoofdindicatoren worden niet-plausibele waarden buitengesloten. Een voorbeeld hiervan is een negatief balanstotaal. Voor extreme waarden wordt gecorrigeerd door 1 procent *winsorising*. Dit is een vorm van trimmen van de data waarbij geen waarnemingen verloren gaan³. In plaats van gemiddelde waarden, wordt bijna overal gebruik gemaakt van de mediaan. De mediaan is een waarde waar de helft van een groep onder zit en de andere helft boven. Deze maatstaf is minder gevoelig voor uitbijters.

De bedrijvenstructuur (bedrijfstype, grootteklasse en rechtsvorm) van de vergelijkingsgroep wordt met behulp van weging gelijkgesteld aan die van de interventiegroep om te verzekeren dat de verschillenanalyse niet wordt beïnvloed door structureffecten. Zie bijlage 1 voor een beschrijving. Dit zorgt er voor dat bedrijven zoveel mogelijk op elkaar lijken en één groep niet beter presteert, omdat er bijvoorbeeld meer ondernemingen uit goed boerende sectoren in zitten. Aanvullend wordt ook gecorrigeerd voor de zekerhedenpositie in de uitgangssituatie. Dit zorgt er voor dat de vergelijkingsgroep ook qua financiële gezondheid vergelijkbaar is. Beide resultaten worden gepresenteerd.

Resultaten worden gepresenteerd voor de totale groepen en - wanneer mogelijk - naar de volgende drie bedrijfstypen:

1. Intensieve veehouderij;
2. Melkvee;
3. Glastuinbouw.

1.4 Leeswijzer

De rest van dit rapport is als volgt opgezet. Hoofdstuk 2 bevat een uiteenzetting van de werking van de garantstellingen en de legitimering van de overheidsrol. Ook worden de omvang en het

³ Bij 1 procent *Winsorising* worden waarden kleiner dan het 1^e percentiel vervangen door de waarde op het 1^e percentiel. Het omgekeerde gebeurt op het 99^e percentiel. Op die manier gaan er geen waarnemingen verloren, maar blijft duidelijk dat het om heel hoge of lage waarden gaat, zonder dat daar nog uitbijters tussen zitten.

doelgroepbereik van de instrumenten besproken. In hoofdstuk 3 wordt de financiële positie voor en na een garantstelling vergeleken met de vergelijkingsgroep. Hoofdstuk 4 gaat in op de investeringen en de duurzaamheid daarvan, hoofdstuk 5 op bedrijvendynamiek.

De technische toelichting beschrijft de koppeling aan de met fiscale data verrijkte Landbouwtellingen van CBS, maatregelen die genomen zijn om die koppeling te verbeteren en de resultaten van een selectiviteitscontrole op het deel dat niet koppelt. Daarnaast gaat het in op de samenstelling van de vergelijkingsgroep en wegingen die zijn uitgevoerd om de structuur van de vergelijkingsgroep meer vergelijkbaar te maken met die van de interventiegroep.

2. De Garantstellingen Landbouw

In dit hoofdstuk worden de Garantstellingen Landbouw beschreven. Het gaat achtereenvolgens in op de werking van de instrumenten en de doelgroep die zij beogen te bereiken, de legitimering van de overheidsrol en de omvang van de instrumenten aan de hand van analyses op de uitvoeringsadministratie van RVO.nl.

2.1 Werking instrumenten

De Garantstellingen Landbouw beogen de toegang tot bancair krediet te verbeteren voor ondernemingen in de landbouw die onvoldoende zakelijke zekerheden hebben, maar wel voldoende perspectief op continuïteit hebben. Om te voorkomen dat deze ondernemingen bij banken geen lening kunnen afsluiten, staat de overheid garant voor 80 procent van het leenbedrag. De garantstelling is vervolgens voor maximaal 2/3^e van dat bedrag. De effectieve borgstelling voor de bank is daarmee 53,3 procent van het totale leenbedrag. De bank loopt zo minder risico en zal eerder bereid zijn over te gaan tot kredietverstrekking. De Garantstelling Landbouw (GL) biedt garantie voor leningen tot 600 duizend euro met als doel investeringen in het starten, overnemen, verbeteren of in stand houden van agrarische ondernemingen te financieren. Het beoogt ook jong agrarisch ondernemerschap te stimuleren door ondernemers jonger dan 40 jaar een lagere provisie te laten betalen (1 versus 3 procent). De Garantstelling Landbouw Plus (GL⁺) biedt garantie voor leningen tot 2,5 miljoen euro met als doel investeringen in de verduurzaming van de landbouw te verbeteren⁴.

De doelgroep van de instrumenten bestaat uit in de kern gezonde ondernemingen in een drietal agrarische sectoren⁵. De GL richt zich op ondernemingen actief in de akkerbouw, tuinbouw en veehouderij. De GL⁺ richt zich daarbinnen specifiek op de glastuinbouw en op de veehouderij. Deze kenmerken worden samengevat in tabel 2.1.

Tabel 2.1 Werking garantstellingen

	borg	leenbedrag	doel	doelgroep
Garantstellingen Landbouw	80 procent	tot € 600 duizend	investerings in start, overname, verbetering of instandhouding stimuleren jong agrarisch ondernemerschap	akkerbouw tuinbouw veehouderij
Garantstellingen Landbouw Plus	80 procent	tot € 2,5 miljoen	investerings in verduurzaming landbouw	glastuinbouw veehouderij

Bron: *Probleemstellende notitie Evaluatie Garantstellingen Landbouw (2010-2016)*, ministerie van EZ.

Een aanvraag voor een garantstelling wordt niet door de agrarische ondernemingen zelf gedaan. Banken dienen de aanvraag namens de ondernemer in bij RVO.nl wanneer zij deze als kansrijk beoordelen. Vervolgens beoordeelt RVO.nl de aanvraag. Aanvragen kunnen worden verleend, ingetrokken of afgewezen. Aanvragen kunnen ingetrokken worden om verschillende redenen. Er kan sprake zijn van veranderde omstandigheden, waarna een nieuwe aanvraag wordt ingediend. De ondernemer kan een beroep op een andere bank hebben gedaan voor financiering. Het kan ook voorkomen dat er per abuis een aanvraag voor de GL is gedaan, terwijl dit voor een andere regeling had moeten gebeuren. Als een aanvraag wordt afgewezen, is dit omdat RVO.nl toch onvoldoende

⁴ Groen Label Kas (GLK) en certificaat Maatlat Duurzame Veehouderij (MDV).

⁵ Visserij, visteelt en aquacultuur vallen niet onder landbouw.

continuïteitsperspectief ziet bij de onderneming. Tot dit besluit kan overgegaan worden na een bezoek aan het betreffende bedrijf en nadere afstemming met de aanvragende bank.

Deze constructie betekent dat er al een voorselectie door de bank plaatsvindt. Dit vertaalt zich naar een hoog aandeel succesvolle aanvragen (zie paragraaf 2.3). Nieuwe aanvragen worden in behandeling genomen zolang het budget dat door het ministerie van EZ is vrijgemaakt, toereikend is. In de periode 2010-2014 was dit jaarlijks 130 miljoen euro, waarvan 50 miljoen euro bestemd voor de GL en 80 miljoen euro voor de GL⁺. In 2015 bedroeg het budgetplafond slechts 42,5 miljoen euro voor zowel de GL als de GL⁺. In 2016 was dit 82,5 miljoen euro.

Binnen de GL⁺ kunnen naast reguliere leningen ook achtergestelde leningen verstrekt worden. Deze keuze wordt door de aanvragende bank gemaakt, maar kan als aanvullende voorwaarde maximaal de hoogte van het eigen vermogen bedragen. Een achtergestelde lening wordt achtergesteld op de andere financieringen van de bank. Om in aanmerking te komen voor de instrumenten moet het bancair aansprakelijk vermogen (BAV) gelijk zijn aan ten minste 15 procent van het balanstotaal van de onderneming. De BAV is de gecorrigeerde solvabiliteit van een onderneming waarbij bijvoorbeeld rekening wordt gehouden met additionele afwaarderingen. Omdat een achtergestelde lening als eigen vermogen beschouwd kan worden, verhoogt een achtergestelde lening het BAV.

Als een aanvraag voor de garantstellingen wordt verleend, treedt de garantie in werking zodra door de bank de te betalen provisie is overgemaakt aan RVO.nl. Wanneer een onderneming failliet gaat of de bank haar financiering terugtrekt, verhaalt de bank het openstaande bedrag eerst op de zekerheden van de onderneming. Onderpand wordt bijvoorbeeld verkocht. Als dit niet voldoende is om het uitstaande leenbedrag te dekken, doet de bank een beroep op de garantstelling door een verliesdeclaratie (een claim) in te dienen bij de staat. Als die claim goedgekeurd wordt door RVO.nl, ontvangt de bank 80 procent van het restant van de lening na alle aflossingen op het moment van faillissement of kredietopeising. Als er dan nog een restschuld bestaat, kan de bank een regeling tot betaling treffen met de ex-ondernemer. De staat zal doorgaans ook een betalingsregeling treffen bij de ex-ondernemer voor de uitbetaalde claim aan de bank.

De Garantstellingen Landbouw zijn beschikbaar geweest in de periode 2010-2016. Vanaf 2017 zijn ze vervangen door de Borgstelling Landbouw (BL). Een belangrijke wijziging is dat de bank niet meer hoeft te worden gemachtigd door de landbouwondernemer. De bank kan zelf aanvragen, indien een BL nodig wordt geacht om te kunnen financieren. Ten opzichte van de GL is het maximale bedrag voor de reguliere borgstelling verdubbeld van 600 duizend euro naar maximaal 1,2 miljoen euro. De looptijd is echter teruggebracht tot maximaal 12 jaar. De achtergestelde lening in de Plus module is komen te vervallen, maar daarmee ook de BAV-vereiste. Voorts gelden er vrijwel geen beperkende voorwaarden meer voor investeringskosten. Bij de GL was er min of meer sprake van projectfinanciering, terwijl er bij de BL meer gesproken kan worden van ondernemingsfinanciering.

2.2 Legitimering overheidsrol

De Garantstellingen Landbouw zijn in 2010 voortgekomen uit het Borgstellingsfonds voor de landbouw. Dat fonds werd in de naoorlogse periode opgericht om de voedselzekerheid te verbeteren en meer arbeidskrachten vrij te maken voor de industriële ontwikkeling van de Nederlandse economie. Daarnaast zijn de garantstellingen een vorm van overheidsingrijpen op de financiële markt. Een dergelijk ingrijpen kan gewenst zijn wanneer er sprake is van een tekortschietende markt. Dit kan het geval zijn als er zich een informatie-asymmetrie voordoet. De ondernemer kent zijn of haar bedrijf nu eenmaal veel beter dan de bank. Daardoor is het voor een financier moeilijker een risico-inschatting te maken.

Het is voor ondernemingen die tot het midden- en kleinbedrijf (mkb) behoren structureel moeilijker om externe financiering aan te trekken⁶. In de landbouw is er echter minder vaak sprake van een informatie-asymmetrie zoals die in het bredere mkb wel vaak bestaat. De band tussen agrarische onderneming en bank is vaak structureler en de partijen kennen elkaar beter.

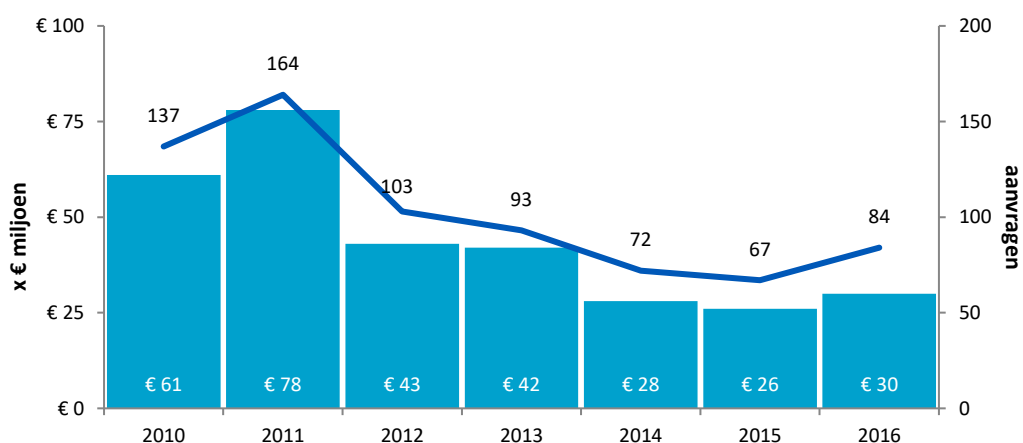
Een andere vorm van marktfalen is wanneer markten effecten niet internaliseren. In die gevallen leiden investeringen in de landbouw tot maatschappelijke kosten of baten waar het bedrijf zelf niet voor opdraait, of waarvan ze zelf niet alle vruchten plukt. Een voorbeeld van dergelijke externe effecten in de landbouw is de invloed van investeringen op het milieu. Naast een verbeterde toegang tot de kredietmarkten voor landbouwbedrijven, beogen de garantstellingen ook de verduurzaming van de landbouw en een aanwas van jonge agrarische ondernemers te stimuleren. Dit zijn positieve externe effecten van kredietverlening aan agrarische ondernemingen die niet door de financiële markten worden geïnternaliseerd.

De overheid kent een uitgebreid beleidsinstrumentarium om de financieringstoegang voor het mkb te verbeteren. Bij de Borgstelling Mkb Kredieten (BMKB) staat de overheid bijvoorbeeld borg voor financiering in het mkb, maar deze sluit de landbouw uit. De Garantstellingen Landbouw vervullen een functie vergelijkbaar aan de BMKB voor de landbouw.

2.3 Omvang en gebruik

De omvang en het gebruik van de Garantstellingen Landbouw in de periode 2010-2016 is in beeld gebracht op basis van de uitvoeringsadministratie van RVO.nl. In die periode zijn er 720 unieke aanvragen ingediend voor zowel de GL als de GL⁺. Het aantal jaarlijkse aanvragen en de daarbij behorende leenbedragen zijn weergegeven in figuur 2.1. In 2015 zijn zowel het aantal aanvragen als het gemiddeld aangevraagde bedrag het laagst van de gehele periode. Dat is ook het jaar waarin het budgetplafond fors verlaagd werd ten opzichte van eerdere jaren: van jaarlijks 130 miljoen euro naar 42,5 miljoen euro voor zowel de GL als de GL⁺.

Figuur 2.1 Leenbedragen (linker-as) en aantal aanvragen (rechter-as) GL en GL⁺, 2010-2016

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

In 2011 is een piek waarneembaar in zowel het aantal aanvragen als in de totale omvang van de aangevraagde bedragen. In 2010 en 2011 konden ondernemers in de intensieve veeteelt nog aanspraak maken op de subsidieregeling *Investeringen in gecombineerde luchtwassystemen* om de

⁶ Span, T., R. Kok en W. Verhoeven (2015), *Bedrijfsfinanciering tijdens en na de crisis: resultaten uit de Financieringsmonitor van 2008 tot 2015*, Panteia: Zoetermeer.

uitstoot van fijnstof en ammoniak terug te brengen. Deze uitstoot moest in 2013 aan nieuwe wettelijke verplichtingen voldoen. Daarnaast kromp de Nederlandse economie in 2012 en 2013, wat de investeringsbereidheid van ondernemers heeft doen afnemen. Dit resulteert in een extra geprononceerde piek in 2011. In 2014 is het aantal aanvragen afgenomen tot nog maar iets meer dan de helft van de aanvragen in 2010. Naast bovenstaande komt dit ook door een terugval in de glastuinbouw.

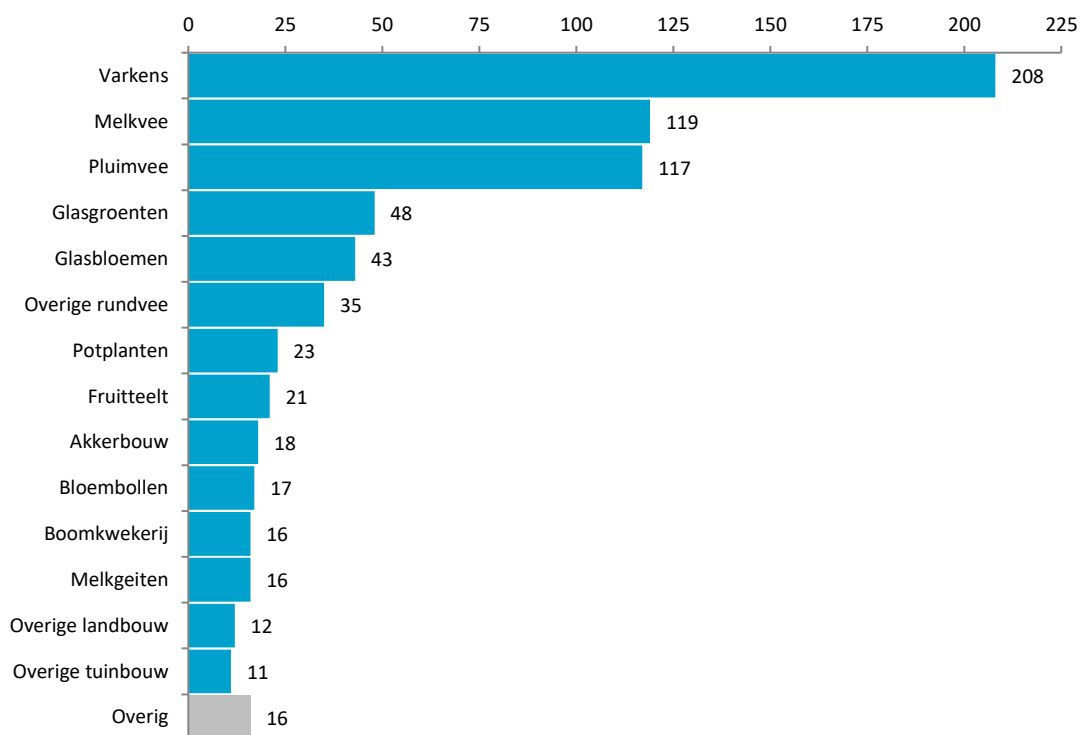
Binnen de GL wordt in de aanvraagadministratie een onderscheid gemaakt tussen de reguliere GL en de GL Starter, gericht op agrarische ondernemers jonger dan 40 jaar. De meeste aanvragen worden gedaan voor de GL (68 procent), hierna volgen de GL+ (20 procent) en de GL Starter (12 procent). De verdeling van het aantal aanvragen per jaar en per regeling wordt weergegeven in tabel 2.2.

Tabel 2.2 Aantal aanvragen per regeling per jaar, 2010-2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	totaal
GL	99	122	64	65	48	43	47	488
GL+	19	27	27	18	14	13	28	146
GL Starter	19	15	12	10	10	11	9	86
totaal	137	164	103	93	72	67	84	720

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

Figuur 2.2 Aantal aanvragen per sector, 2010-2016

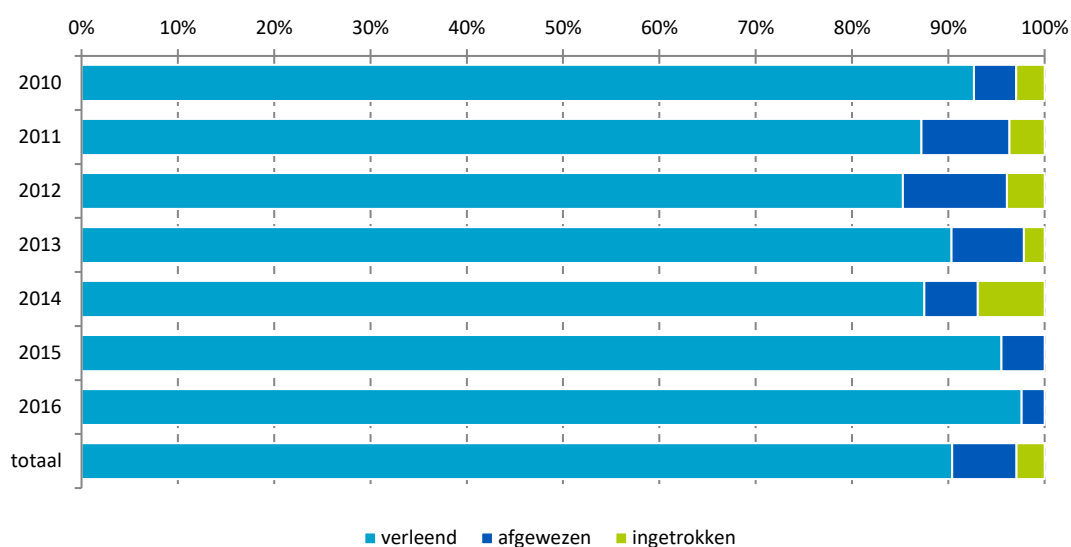
Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

Uit figuur 2.2 blijkt dat veruit de meeste aanvragen voor de garantstellingen afkomstig zijn uit de varkens-, melkvee- en pluimveesectoren. Samen zijn ze verantwoordelijk voor meer dan de helft van de aanvragen.

Uit een analyse van jaar op jaar blijkt dat het aandeel aanvragen uit de varkenssector fors afneemt in 2014, terwijl het aandeel van de melkveesector door de jaren heen juist toeneemt. In 2014 dienen deze twee sectoren evenveel aanvragen in. In 2015 en 2016 stabiliseert het aandeel varkenshouders en neemt dat van de melkveesector juist weer af. Over de gehele periode is ook een duidelijke toename van het aandeel melkgeitenhouders in de aanvragers zichtbaar.

In figuur 2.3 is de afhandelstatus van de aanvragen per jaar weergegeven voor alle aanvragen samen. Veruit het grootste deel van de aanvragen wordt verleend: 90 procent in de gehele periode 2010-2016. Nog eens 7 procent wordt afgewezen en 3 procent wordt ingetrokken. Van de GL aanvragen wordt 9 procent afgewezen, bij de GL+ (3 procent) en de GL Starter (1 procent) liggen deze percentages lager. Het aandeel verleende aanvragen ligt in 2011 en 2012 lager. In 2014 is het aandeel ingetrokken aanvragen relatief hoog. In absolute zin wijkt het echter weinig af van eerdere jaren.

Figuur 2.3 Afhandelstatus per jaar, 2010-2016

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

Tabel 2.3 Aangevraagde en definitief verleende leenbedragen vergeleken, 2010-2016⁷

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
		x 1 000 euro						
definitief verleend	gemiddelde	466	529	525	552	538	508	597
	mediaan	373	415	485	474	418	423	455
afgewezen aanvraag	gemiddelde	578	383	334	335	441	.	.
	mediaan	545	256	265	400	350	.	.

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

Voor alle aanvragen is zowel het totale *leenbedrag* als het aangevraagde *garantstellingsbedrag* bekend. Het garantstellingsbedrag is altijd 80 procent van het leenbedrag. In deze analyses is daarom

⁷ Het aantal afgewezen aanvragen per jaar is relatief beperkt en varieert van slechts 2 tot 15. Het aantal ingetrokken aanvragen per jaar ligt nog lager. De aangevraagde leningenbedragen fluctueren bovendien sterk en zijn daarom niet opgenomen in de tabel. Van de afgewezen aanvragen in 2015 en 2016 zijn geen bedragen opgenomen, gezien het beperkte aantal afgewezen aanvragers.

altijd gewerkt met het leenbedrag. Voor de verleende aanvragen is daarnaast ook het daadwerkelijk verleende bedrag bepaald. Dit bedrag kan verschillen van het aangevraagde bedrag: in het bestand zijn 46 gevallen aanwezig waarbij het verleende bedrag verschilt van het aangevraagde bedrag. In twee van de gevallen is het daadwerkelijk verleende bedrag hoger dan het aangevraagde bedrag. In alle andere gevallen is het uiteindelijke bedrag gemiddeld 160 duizend euro lager.

In tabel 2.3 worden gemiddelde en mediane leenbedragen weergegeven. Van de *verleende* aanvragen zijn de definitief verleende bedragen opgenomen. Van de *afgewezen* aanvragen zijn de aangevraagde bedragen opgenomen. Over het algemeen zijn de leningen bij afgewezen aanvragen kleiner in omvang dan de verleende aanvragen. Het gemiddelde verleende bedrag is 526 duizend euro over de gehele periode 2010-2016. Het gemiddelde afgewezen bedrag in die periode bedraagt 380 duizend euro. Het jaar 2010 vormde hierop een uitzondering. Binnen de verleende aanvragen zijn de bedragen aan achtergestelde leningen waarop een garantstelling verleend is over het algemeen groter dan de reguliere leningen.

2.4 Doelgroepbereik

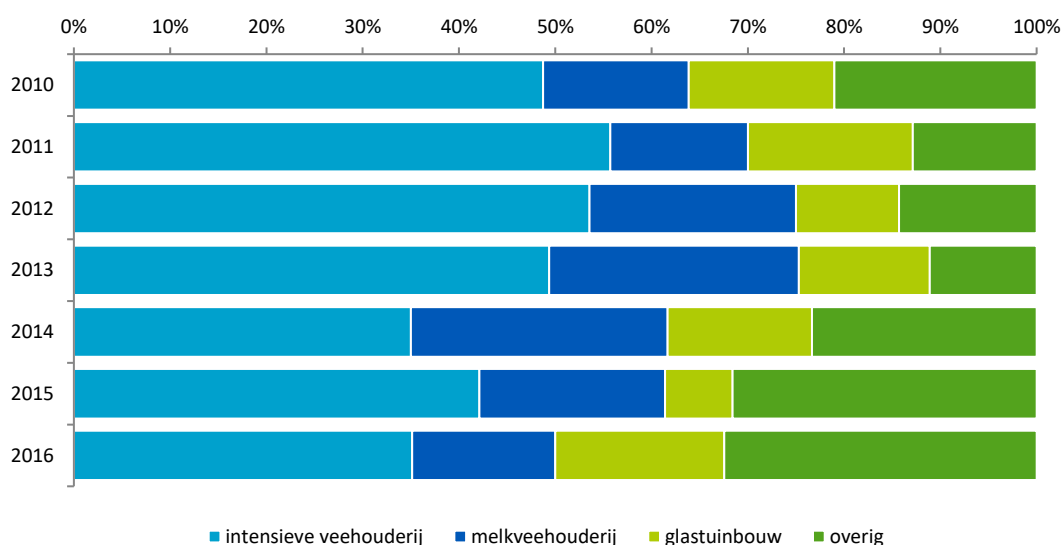
Van alle aanvragen voor de Garantstellingen Landbouw in de periode 2010-2016 is 90 procent goedgekeurd. Het aantal goedgekeurde aanvragen per regeling en jaar wordt gepresenteerd in tabel 2.4. De GL en GL Starter zijn samengenomen. Het gaat hier alleen om aanvragen die aan de Landbouwtellingen koppelen, omdat alleen die waarnemingen bruikbaar zijn voor de analyse van het doelgroepbereik. Deze aantallen vormen dus de basis van het verdere doelgroepbereik, waarin kenmerken van de gebruikers van de garantstellingen worden beschreven.

Tabel 2.4 Goedgekeurde aanvragen per regeling per jaar, 2010-2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	totaal
GL	102	118	63	65	48	46	47	489
GL+	17	23	21	16	12	11	27	127
totaal	119	141	84	81	60	57	74	616

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

Figuur 2.4 Bedrijfstype voor goedgekeurde aanvragen, 2010-2016

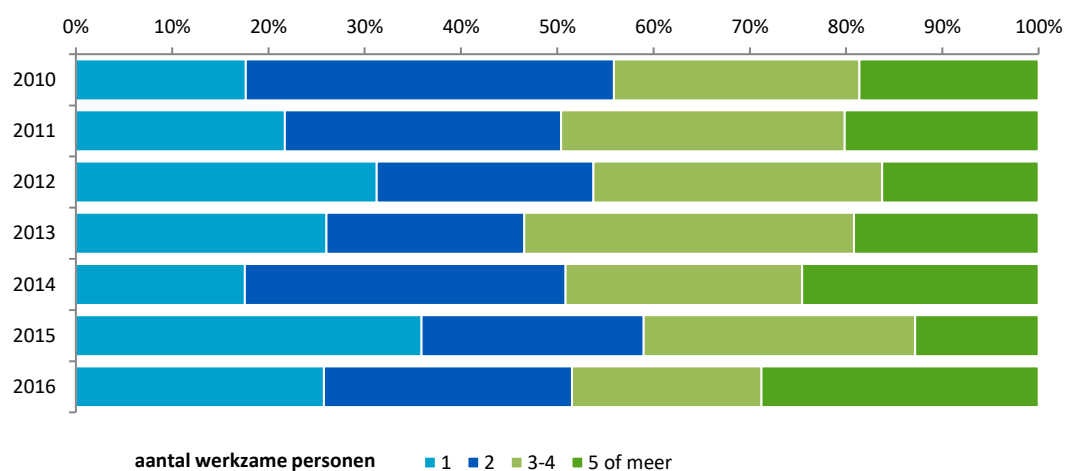

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

In figuur 2.4 zijn de sectoren uit figuur 2.2 samengenomen tot de indikking die verder in dit onderzoek gehanteerd wordt. Het beeld bevestigt wat al uit die eerdere figuur bleek: de intensieve veehouderij is tot 2014 met afstand de voornaamste gebruiker van de Garantstellingen Landbouw. Op het hoogtepunt in 2011 is 56 procent van de succesvolle aanvragen afkomstig van een bedrijf in de intensieve veehouderij. Later zakt dit terug tot 35 procent in 2014 en 2016.

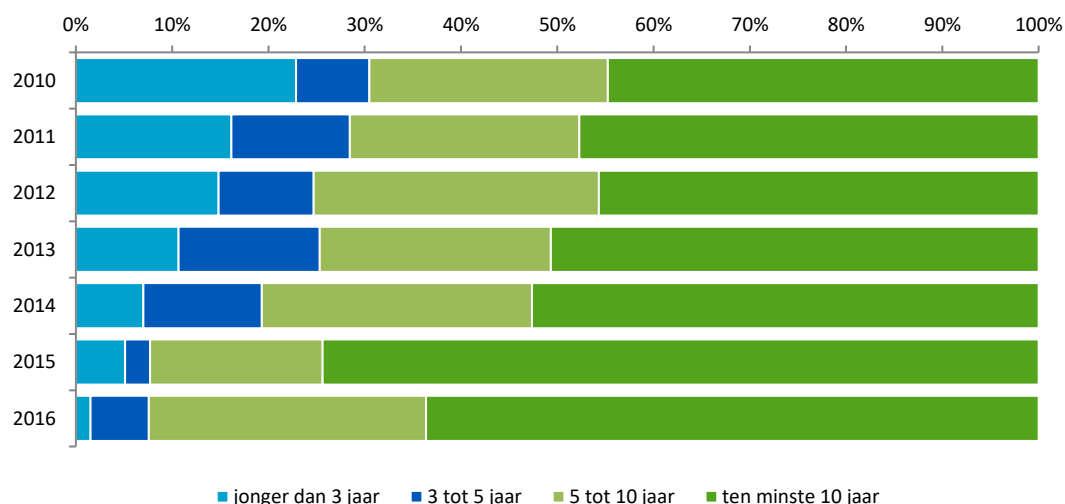
Waar de intensieve veehouderij terugzakt, neemt het aandeel gebruikers uit de melkveehouderij juist toe van 15 procent in 2010 tot 27 procent in 2014, maar zakt vervolgens weer terug naar 15 procent in 2016. De glastuinbouw en de overige typen volgen in belang en vertonen een schommelend beeld. Dat van de groep "overig" neemt bijvoorbeeld duidelijk toe in 2015 en 2016. Deze toename is het sterkst zichtbaar bij boomkwekerijen en fruitteelt.

Figuur 2.5 Grootteklasse voor goedgekeurde aanvragen, 2010-2016⁸

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

Figuur 2.6 Bedrijfsleeftijd voor goedgekeurde aanvragen, 2010-2016⁹

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl, 2018.

⁸ Van gemiddeld 11 procent van de verstrekte garantstellingen is de bedrijfsomvang niet vast te stellen.

⁹ Van gemiddeld 10 procent van de verstrekte garantstellingen is de bedrijfsleeftijd niet vast te stellen. Het gaat in deze figuur om bedrijven die echt jonger zijn dan 3 jaar en niet om "vernieuwde bedrijven" zoals gehanteerd in hoofdstuk 5.

De grootteklasse van gebruikers van de garantstellingen wordt in figuur 2.5 gepresenteerd. De garantstellingen worden vooral door kleine ondernemingen gebruikt: 80 procent heeft nog geen vijf werkzame personen. De categorie met 5 of meer werkzame personen bestaat in bijna vier op de vijf gevallen uit ondernemingen met minder dan 20 werkzame personen. Boven de twintig werkzame personen neemt het aantal garantstellingen duidelijk af. In totaal zijn er 24 garantstellingen verleend aan zulke ondernemingen. Dit is overigens in lijn met de structuur van de gehele landbouw: 99 procent van de agrarische ondernemingen kent minder dan 20 werkzame personen.

In de onderzoeksperiode is er sprake van een duidelijke vermindering van het aandeel bedrijven dat jonger is dan drie jaar. Dit blijkt uit figuur 2.6, waarin de bedrijfsleeftijd van succesvolle aanvragers in de onderzoeksperiode wordt getoond. Waar dit aandeel in 2010 nog bijna een kwart bedroeg, is het in 2016 nog maar 2 procent. Bedrijven die al ten minste tien jaar bestaan, zijn juist een groter aandeel van de afnemers van de Garantstellingen Landbouw gaan vertegenwoordigen. Hun aandeel is toegenomen van 45 procent in 2010 naar 74 procent in 2015. Hierna daalde het aandeel weer licht tot 64 procent in 2016.

Ten slotte laat de rechtsvorm van gebruikers van de garantstellingen minder variatie van jaar tot jaar zien¹⁰. Gemiddeld is 14 procent georganiseerd als rechtspersoon (onder andere bv en nv). Het restant is een natuurlijke persoon: 24 procent een eenmanszaak en 63 procent een samenwerkingsverband (onder andere vof en cv). De verdeling in de gehele landbouw is vergelijkbaar scheef: minder dan 10 procent van de ondernemingen heeft rechtspersoonlijkheid.

¹⁰ Niet in een figuur opgenomen omwille van de beperkte variatie. Van gemiddeld 16 procent van de verstrekte garantstellingen is de rechtsvorm niet vast te stellen.

3. De financiële positie van landbouwondernemingen

De Garantstellingen Landbouw beogen de toegang tot financiering te verbeteren voor agrarische ondernemingen die in de kern gezond zijn, maar de bank onvoldoende zakelijke zekerheden kunnen bieden. In dit hoofdstuk wordt de financiële positie van landbouwondernemingen in beeld gebracht. Dit geeft inzicht in de financiële gezondheid op het moment van aanvragen en de ontwikkeling daarvan na verstrekking van het krediet. De financiële gezondheid wordt gemeten aan de hand van het onderpand, de solvabiliteit, de rentabiliteit, de netto omzet en het persoonlijk vermogen.

Omdat we geïnteresseerd zijn in de financiële uitgangspositie *voorafgaand* aan een garantstelling worden deze indicatoren eerst besproken. Pas daarna bespreken we de investeringen die met de garantstelling gefinancierd worden ingaan. Die volgen in hoofdstuk 4. In het huidige hoofdstuk wordt ook gelijk ingegaan op de ontwikkelingen in de financiële positie ná een garantstelling om de indicatoren thematisch te groeperen.

3.1 Onderpand

Het onderpand is een maatstaf van de zekerheid die de onderneming kan bieden aan de bank voor het geval het de lening niet terug kan betalen. Het onderpand bestaat uit de vaste activa, voorraden en vorderingen op debiteuren: activa die voor de bank bij verpanding waarde opleveren. Omdat activa maar één keer verpand kunnen worden, is gecorrigeerd voor het vreemd vermogen. Het resultaat is het zekerhedenoverschot¹¹. De Garantstellingen Landbouw hebben als doel de toegang tot financiering te verbeteren voor agrarische ondernemingen die onvoldoende zakelijke zekerheden kunnen bieden. Daarom is de verwachting dat gebruikers van het instrument minder onderpand hebben dan de vergelijkingsgroep.

$$\text{zekerhedenoverschot} = \frac{\text{vaste activa} + \text{voorraden} + \text{vorderingen} - \text{vreemd vermogen}}{\text{totaal vermogen}}$$

Gecentreerde data

In dit rapport wordt voor verschillende indicatoren in beeld gebracht hoe zij zich ontwikkelen rondom het punt waarop een agrarische onderneming een Garantstelling Landbouw krijgt. Dit doen we steeds voor de gehele onderzoeksperiode 2010-2016 en niet voor afzonderlijke jaren. Het jaar waarin een bedrijf een garantstelling krijgt is dan jaar t . Het jaar voorafgaand aan een garantstelling is dan $t-1$, het eerste jaar er na $t+1$, etc.

Dit betekent dat het zekerhedenoverschot op tijdstip $t-1$ in tabel 3.1 de mediane waarde vertegenwoordigt van *alle* landbouwondernemingen met een garantstelling in het jaar voordat zij die garantstelling verkrijgen. Het maakt dus niet uit in welk jaar de garantstelling is verleend. Dit impliceert tegelijkertijd ook dat datapunten op tijdstip t het grootste aantal onderliggende waarnemingen hebben. Tijdstip $t-5$ vertegenwoordigt enkel nog bedrijven die in 2015 en 2016 een garantstelling kregen. Voor hen is dit tijdstip respectievelijk 2010 en 2011. Waarden op $t-5$ en op $t+5$ zijn daarom iets gevoeliger voor ontwikkelingen in de uiterste jaren.

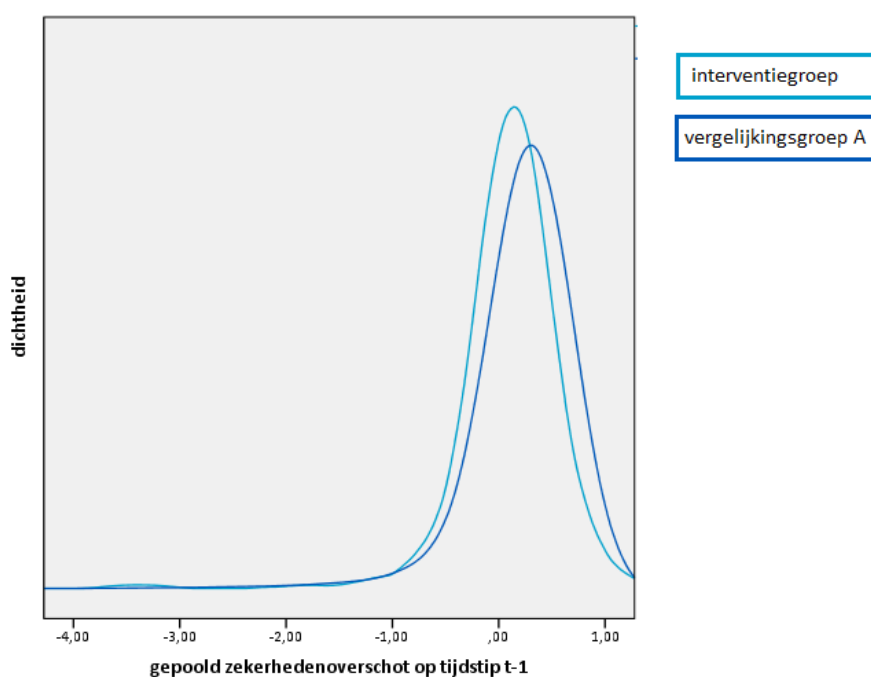
In figuur 3.1 is een dichtheidsgrafiek geplot, gewogen naar de inverse van de groepsomvang. Dit zorgt ervoor dat het gebied onder de lijnen ongeveer even groot is, ook al bevat de interventiegroep veel minder waarnemingen. De figuur geeft de verdeling van het mediane zekerhedenoverschot voor de interventie- en vergelijkingsgroepen in het jaar voorafgaand aan de interventie (tijdstip $t-1$). Dit heeft betrekking op de gehele onderzoeksperiode 2010-2016. Dat betekent dat de verdeling van het zekerhedenoverschot op tijdstip $t-1$ een gemiddelde is van alle verdelingen in het jaar voor een

¹¹ Hierin wordt aangesloten bij Centraal Planbureau (2015), *Inzicht in de bmkb*. CPB: Den Haag.

interventie, ongeacht of dat nu 2011 of 2015 is. Op de x-as is de waarde van het zekerhedenoverschot geplott, op de y-as de dichtheid van de waarnemingen. Het gebied onder iedere lijn is gelijk aan 100 procent. Er is 10 procent-smoothing toegepast om die lijnen een minder grillig verloop te geven. De groep waarmee vergeleken wordt (A), is de vergelijkgroep mét structuurweging (zie paragraaf 1.3).

Uit beide grafieken wordt duidelijk dat de interventiegroep in het jaar voorafgaand aan de lening minder onderpand heeft dan de vergelijkgroep: de gehele verdeling ligt meer naar links. De ondernemingen die succesvol een beroep doen op de garantstellingen hebben op dat moment dus inderdaad een slechtere financiële positie.

Figuur 3.1 Kernel dichtheidsgrafieken voor de verdeling van het mediane zekerhedenoverschot op tijdstip $t-1$, waarbij de dichtheid is gewogen met de inverse van de groepsoomvang, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

Tabel 3.1 Mediane zekerhedenoverschot naar bedrijfstype op tijdstip $t-1$, 2010-2016

	interventiegroep	vergelijkgroep	
		structuurweging	zekerhedencorrectie
	%		
totaal	14,3	28,2	13,7
w.o. intensieve veehouderij	10,0	23,1	13,1
melkveehouderij	22,4	43,4	21,3
glastuinbouw	3,5	9,2	6,4

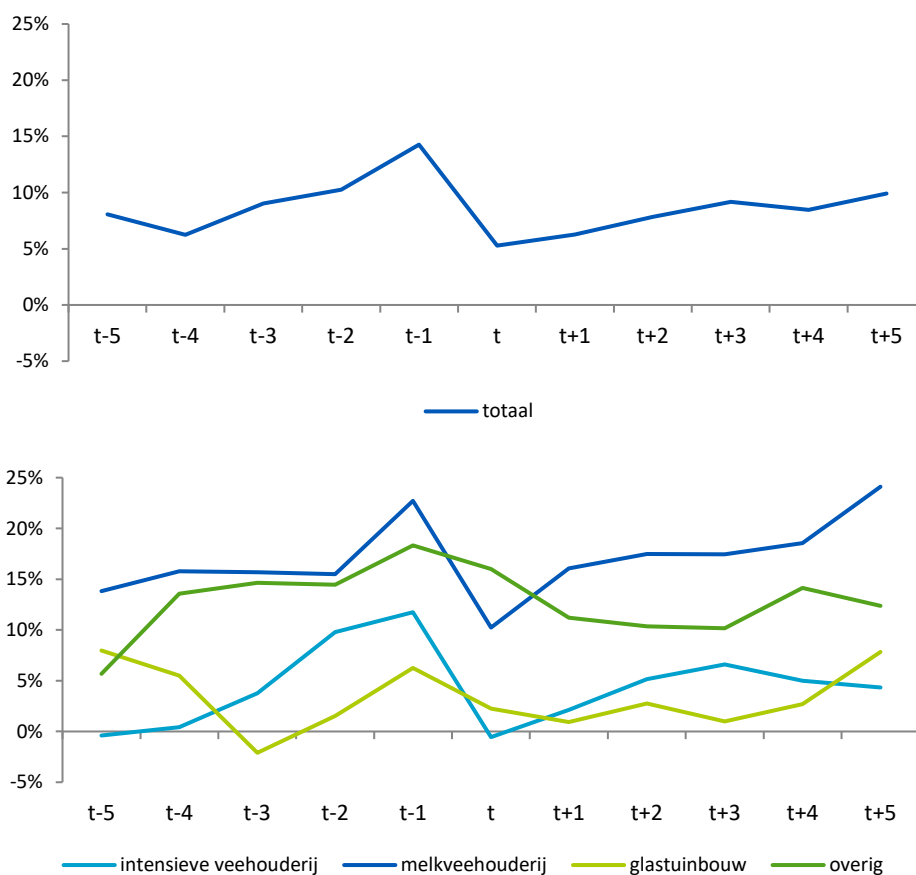
Bron: CBS, 2018.

In tabel 3.1 is het mediane zekerhedenoverschot voor de verschillende sectoren in het jaar voorafgaand aan de interventie opgenomen. De sectoren die worden uitgelicht zijn de drie meest omvangrijke onder de gebruikers van de garantstellingen. Het onderpand is relatief laag in de intensieve veehouderij en de glastuinbouw en juist hoog in de melkveehouderij. Deze sector is sterk

grondgebonden, omdat veel ruimte nodig is voor opslag van voer en het uitrijden van mest. Dit leidt tot hoge vaste activa. De zekerhedencorrectie (zie bijlage 1) zorgt er voor dat financiële uitgangspositie tussen de interventiegroep en de vergelijkingsgroep vergelijkbaar is.

De invloed van de lening op het zekerhedenoverschot blijkt uit figuur 3.2, waarin de ontwikkeling rondom het interventiejaar t is opgenomen. Uit de bovenste figuur blijkt een duidelijke afname in het mediane overschot in het jaar dat ondernemingen de garantstelling krijgen. Het vreemd vermogen neemt door de lening direct toe. De investering volgt mogelijk pas in het volgende jaar of wordt uitgesmeerd. Het zekerhedenoverschot vertoont daarom een duidelijke val. Na het interventiejaar beweegt het zekerhedenoverschot zich weer richting de uitgangspositie.

Figuur 3.2 Ontwikkeling van het mediane zekerhedenoverschot rondom de interventie, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

In de onderste figuur is de ontwikkeling van het mediane zekerhedenoverschot rondom het interventiejaar naar vier sectoren opgenomen. De figuur maakt duidelijk dat het verloop in de bovenste figuur vooral komt door de intensieve- en melkveehouderij, tevens de sectoren met de meeste gebruikers van het instrument (zie figuur 2.2). De glastuinbouw vertoont een afwijkend verloop en komt uit een diep dal. Deze sector had in 2011 te maken met de uitbraak van de EHEC-bacterie, waardoor glastuinbouwgroenten nauwelijks meer gekocht werden¹². Bij teruglopende omzet kan het eigen vermogen moeilijk aangevuld worden uit ingehouden winsten.

¹² De onderzoeksperiode beslaat 2010-2014. Daardoor is de waarde op tijdstip $t-2$ een gemiddelde van 2010-2012. Een ingrijpende gebeurtenis uit 2011 heeft daar een grote invloed op.

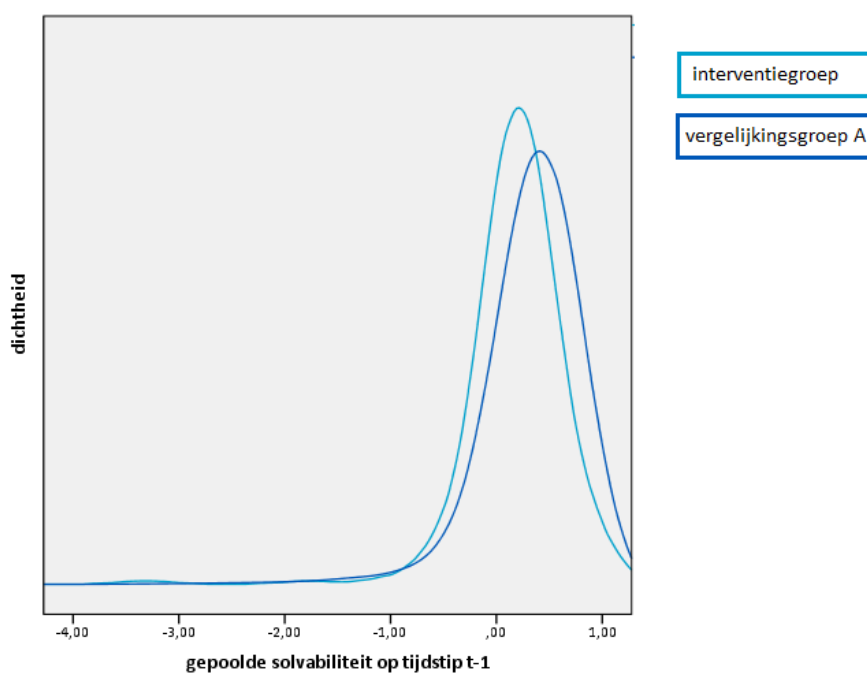
3.2 Solvabiliteit

De solvabiliteit is een maatstaf van de financiële gezondheid van een onderneming, gemeten als het aandeel van het eigen vermogen in het balanstotaal. De Garantstellingen Landbouw hebben als doel de toegang tot financiering te verbeteren voor agrarische ondernemingen die onvoldoende zakelijke zekerheden kunnen bieden. Daarom is de verwachting dat de solvabiliteit van gebruikers van het instrument lager is dan die van de vergelijkingsgroep.

$$\text{solvabiliteit} = \frac{\text{eigen vermogen}}{\text{totaal vermogen}}$$

In figuur 3.3 is een dichtheidsgrafiek geplot, gewogen naar de inverse van de groepsomvang. De figuur geeft de verdeling van de mediane solvabiliteit voor de interventie- en vergelijkingsgroepen, in het jaar voorafgaand aan de interventie. Uit de grafiek wordt duidelijk dat de solvabiliteit van de vergelijkingsgroep hoger is (meer naar rechts ligt) dan die van de interventiegroep.

Figuur 3.3 Kernel dichtheidsgrafieken voor de verdeling van de mediane solvabiliteit op tijdstip *t-1*, waarbij de dichtheid is gewogen met de inverse van de groepsomvang, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

In tabel 3.2 is de mediane solvabiliteit voor de verschillende sectoren in het jaar voorafgaand aan de interventie opgenomen. De sectoren die worden uitgelicht zijn de drie meest omvangrijke onder de gebruikers van de garantstellingen. De overige restgroep is niet opgenomen. De solvabiliteit is relatief laag in de intensieve veehouderij en de glastuinbouw en juist hoger in de melkveehouderij. Daarvoor geldt hetzelfde als bij het onderpand: de sector bevat grote hoeveelheden grond en die zijn in eigen bezit. Daarnaast waren vooral in 2013 en 2014 de melkprijzen hoog, waardoor het eigen vermogen aangevuld kon worden uit overwinsten. De uitbraak van de EHEC-bacterie in 2011 leidde tot negatieve resultaten per m² glas, zodat niet of nauwelijks aan het eigen vermogen kon worden toegevoegd.

De vergelijkingsgroep na zekerheidsaanpassing laat zien hoe de mediane solvabiliteit er uit zou zien als de vergelijkingsgroep dezelfde zekerheidspositie had als de interventiegroep. Het blijkt dat

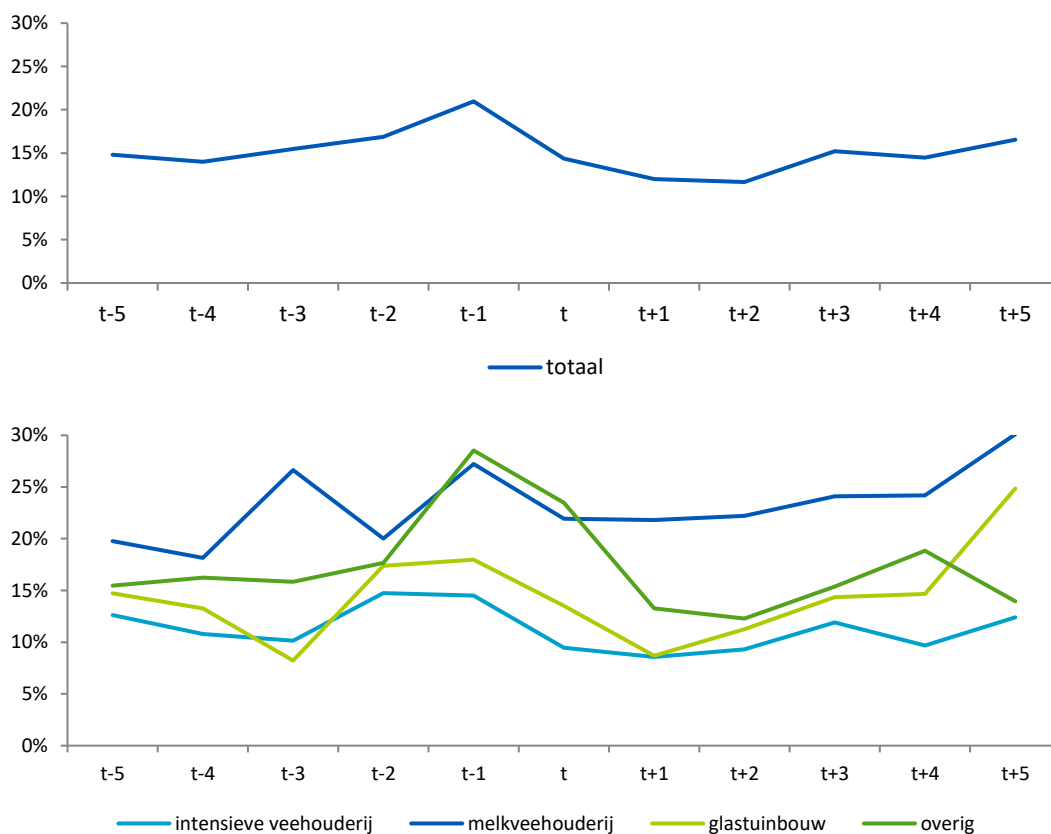
de interventiegroep zelfs dan nog een iets slechtere solvabiliteitspositie heeft in het jaar voorafgaand aan de aanvraag: 21,2 procent versus 22,7 procent. Het verschil is dan echter niet langer statistisch significant.

Tabel 3.2 Mediane solvabiliteit naar bedrijfstype op tijdstip t-1, 2010-2016

	interventiegroep	vergelijkingsgroep	
		structuurweging	zekerhedencorrectie
	%		
totaal	21,2	38,5	22,7
w.o. intensieve veehouderij	14,4	31,7	20,4
melkveehouderij	27,4	50,1	27,6
glastuinbouw	18,0	24,3	19,9

Bron: CBS, 2018.

Figuur 3.4 Ontwikkeling van de mediane solvabiliteit rondom de interventie, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

De invloed van de garantstellingen op de solvabiliteit blijkt uit figuur 3.4, waarin de ontwikkeling rondom het interventiejaar t is opgenomen. Uit de bovenste figuur blijkt een duidelijke afname in de mediane solvabiliteit in het jaar dat ondernemingen de garantstelling krijgen. Het aandeel eigen vermogen neemt af, omdat het vreemd vermogen door de lening toeneemt. Na het interventiejaar stijgt de solvabiliteit voorzichtig.

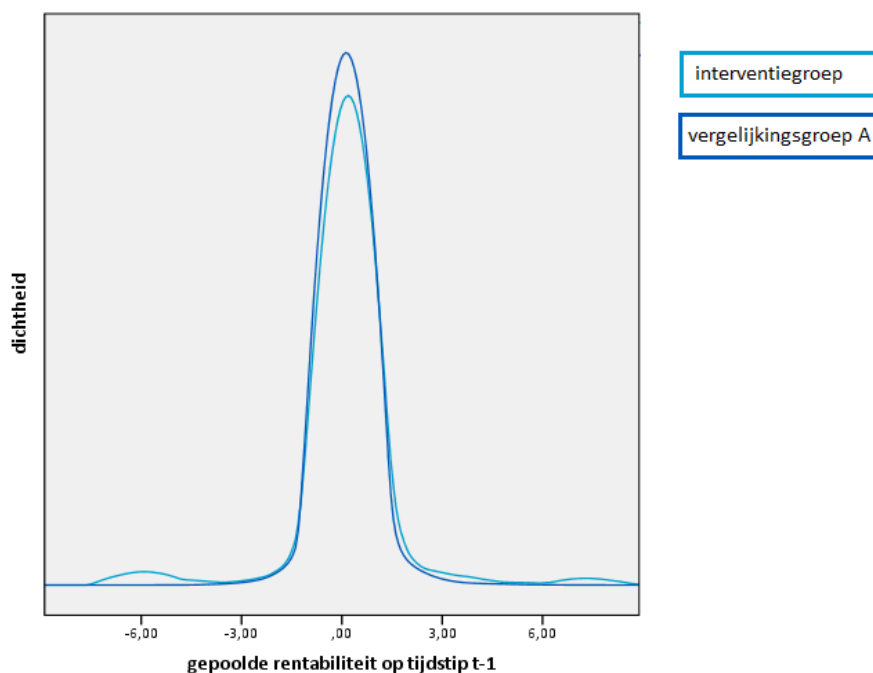
In de onderste figuur is de ontwikkeling van de mediane solvabiliteit rondom het interventiejaar naar vier sectoren opgenomen. De figuur maakt duidelijk dat de daling in de solvabiliteit het duidelijkst te vinden is in de glastuinbouw en in de overige groep. De sectoren laten pas weer een toename in de solvabiliteit zien in het derde jaar na de garantstellingen. De solvabiliteit ontwikkelt zich voor individuele sectoren dus duidelijk anders.

3.3 Rentabiliteit eigen vermogen

De rentabiliteit op het eigen vermogen is een maatstaf voor de financiële gezondheid van een onderneming, gemeten als de verhouding tussen het resultaat uit de gewone bedrijfsvoering en het eigen vermogen. Het is een benadering van de beloning die de eigenaren van de onderneming verdienen voor het geïnvesteerde vermogen. De Garantstellingen Landbouw hebben als doel de toegang tot financiering te verbeteren voor agrarische ondernemingen die onvoldoende zakelijke zekerheden kunnen bieden maar wel voldoende continuïteitsperspectief hebben. Daarom is de verwachting dat de rentabiliteit van gebruikers van het instrument in ieder geval vergelijkbaar is aan die van de vergelijkingsgroep en de aanvragende bank zo een zicht geeft op continuïteit van de bedrijfsvoering.

$$\text{rentabiliteit eigen vermogen} = \frac{\text{bedrijfsresultaat}}{\text{eigen vermogen}}$$

Figuur 3.5 Kernel dichtheidsgrafieken voor de verdeling van de mediane rentabiliteit op tijdstip $t-1$, waarbij de dichtheid is gewogen met de inverse van de groepsomvang, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

In figuur 3.5 is een dichtheidsgrafiek geplot, gewogen naar de inverse van de groepsomvang. De figuur geeft de verdeling van de mediane rentabiliteit voor de interventie- en vergelijkingsgroepen in het jaar voorafgaand aan de interventie. Uit de grafiek wordt duidelijk dat de rentabiliteit van de interventiegroep en de vergelijkingsgroep niet wezenlijk van elkaar verschillen.

In tabel 3.3 is de mediane rentabiliteit voor de verschillende sectoren in het jaar *voorafgaand* aan de interventie opgenomen. De sectoren die worden uitgelicht zijn de drie meest omvangrijke onder de gebruikers van de garantstellingen. De overige restgroep is niet opgenomen. De rentabiliteit is relatief laag in de intensieve veehouderij en juist hoog in de glastuinbouw. Uit de tabel blijkt bovendien dat de rentabiliteit op het eigen vermogen in de interventiegroep hoger ligt in het jaar voor de garantstellingen. Het verschil tussen de groepen is echter beperkt en (afhankelijk van de toegepaste weging) ook niet statistisch significant. Bij de vergelijkingsgroep met een structuurweging is het verschil wel significant. Na de zekerhedencorrectie niet meer. Toch past dit wel bij het idee dat agrarische ondernemingen die een garantstelling ontvangen de bank ondanks hun beperkte zakelijke zekerheden in ieder geval wel perspectief kunnen bieden op een gezonde bedrijfsvoering nadat zij krediet ontvangen.

Tabel 3.3 Mediane rentabiliteit naar bedrijfstype op tijdstip *t-1*, 2010-2016

	interventiegroep	vergelijkingsgroep	
		structuurweging	zekerhedencorrectie
	%		
totaal	15,7	10,5	12,2
w.o. intensieve veehouderij	9,3	11,4	12,4
melkveehouderij	17,2	6,5	7,8
glastuinbouw	31,0	19,7	20,7

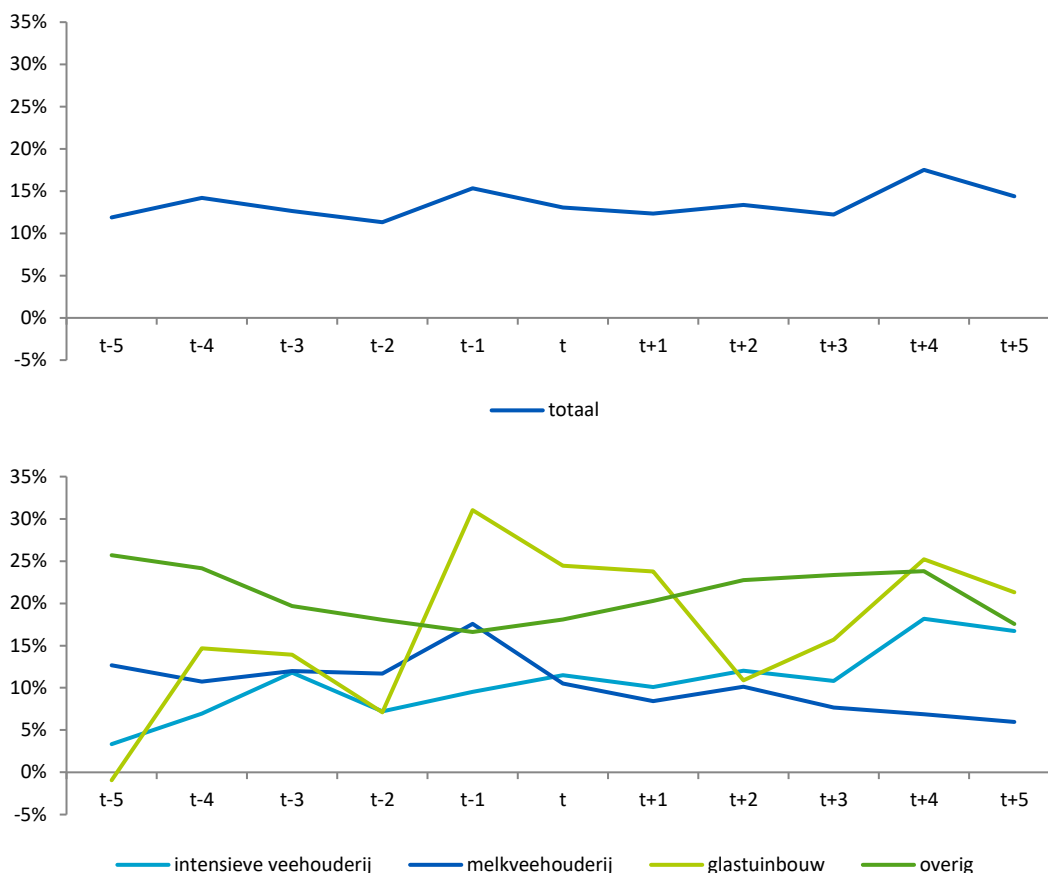
Bron: CBS, 2018.

De invloed van de garantstellingen op de rentabiliteit blijkt uit figuur 3.6, waarin de ontwikkeling rondom het interventiejaar *t* is opgenomen. Uit de bovenste figuur blijkt een afname in de mediane rentabiliteit in het jaar dat ondernemingen de garantstelling krijgen. Deze afname is echter niet groter dan de schommelingen in andere omliggende jaren. Dit is ook niet verwonderlijk. Hoewel het vreemd vermogen toeneemt, verandert er niets aan de omvang van het eigen vermogen door de garantstelling en de banklening. Ook in de jaren na de garantstelling verandert er structureel niets in de rentabiliteit.

In de onderste figuur is de ontwikkeling van de mediane rentabiliteit rondom het interventiejaar naar vier sectoren opgenomen. De figuur maakt duidelijk dat de rentabiliteitscijfers in de glastuinbouw een hoge volatiliteit vertonen. Het netto bedrijfsresultaat per m² laat daar in de onderzoeksperiode ook flinke schommelingen zien en is met name in 2011 door de uitbraak van de EHEC-bacterie erg slecht¹³. In wat mindere mate is er ook sprake van volatiliteit in de melkveehouderij. In alle gevallen is er weinig samenhang tussen garantstelling en rentabiliteit zichtbaar.

¹³ Agrimatie.nl, *Glasgroenteresultaten per vierkante meter licht gedaald*.

Figuur 3.6 Ontwikkeling van de mediane rentabiliteit rondom de interventie, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

3.4 Netto omzet

De ontwikkeling van de netto omzet is een indicator van de financiële gezondheid van een onderneming. Het is voor bedrijven die op zoek zijn naar financiering een indicator die mede van invloed is op de kans succesvol externe financiering aan te trekken, maar het is ook een indicator van de bedrijfsprestaties ná het krijgen van financiering. In deze paragraaf wordt de ontwikkeling daarom zowel voorafgaand aan als volgend op een interventie in beeld gebracht en vergeleken tussen de interventiegroep en de vergelijkingsgroep.

In tabel 3.4 wordt de mediane netto omzet gepresenteerd, gecorrigeerd voor extreme waarden. Een aantal zaken valt op. De mediaan van de netto omzet van de interventiegroep is substantieel hoger dan die van de beide vergelijkingsgroepen. De zekerheidscorrectie zorgt er wel voor dat de omzet van de vergelijkingsgroep dichter in de buurt van de interventiegroep in het jaar voorafgaand aan een garantstelling komt. Bedrijven die een aanvraag doen hebben daaraan voorafgaand dus een hogere netto omzet dan andere agrarische ondernemingen.

Er bestaan bovendien grote verschillen tussen de drie voornaamste sectoren. De mediane netto omzet in de glastuinbouw is beduidend hoger dan die van de andere sectoren. Glastuinbouwbedrijven zijn simpelweg ook veel groter dan ondernemingen in de andere sectoren. De Standaard Opbrengst (SO), een maatstaf van de omvang van een agrarisch bedrijf, laat vergelijkbare verhoudingen zien. In de glastuinbouw zijn de verschillen tussen ondernemingen met en zonder een garantstelling bovendien kleiner. De omzet is juist het laagst in de melkveehouderij.

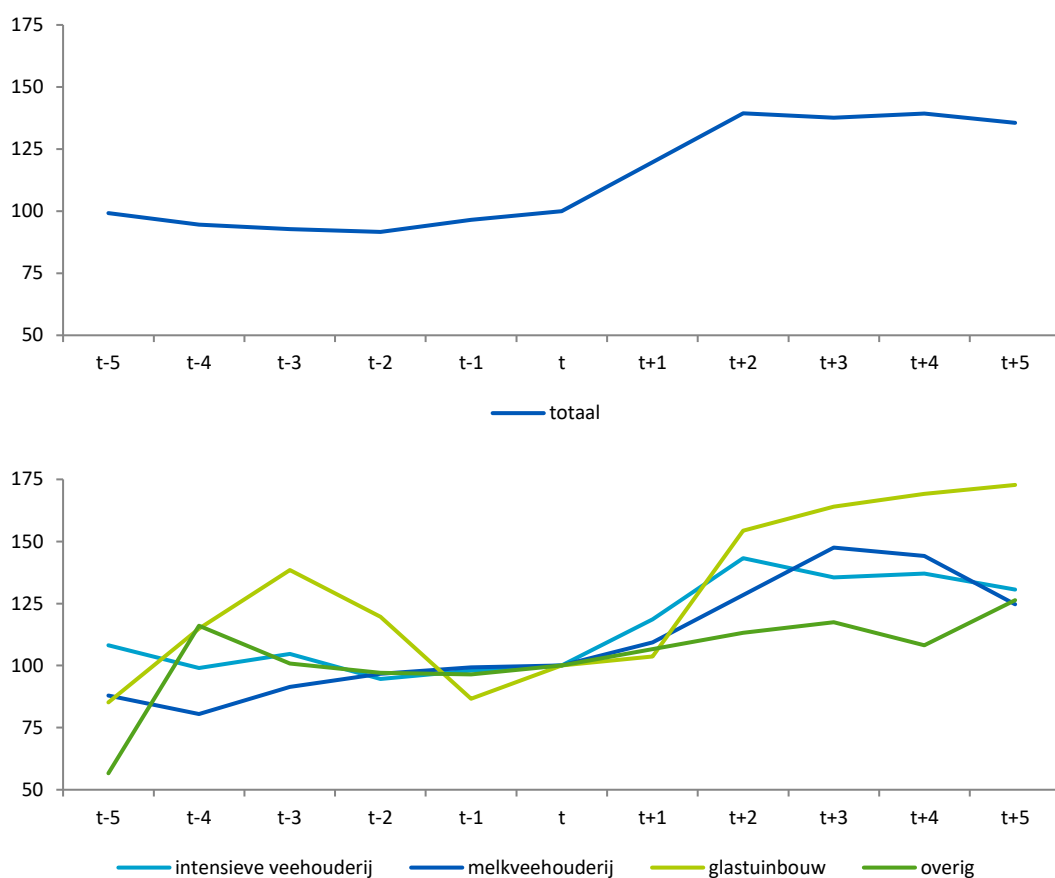
Tabel 3.4 Mediane netto omzet naar bedrijfstype op tijdstip t-1, 2010-2016

	interventiegroep	vergelijkingsgroep	
		structuurweging	zekerhedecorrectie
totaal		765	513
w.o.	intensieve veehouderij	900	560
	melkveehouderij	446	301
	glastuinbouw	1.371	1.410

x 1 000 euro

Bron: CBS, 2018.

Figuur 3.7 Ontwikkeling van de geïndexeerde mediane netto omzet rondom de interventie, t=100, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

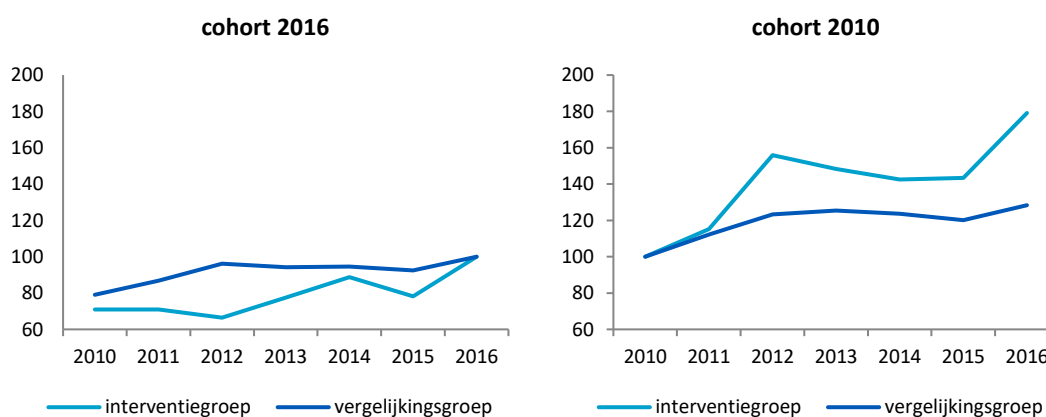
Uit figuur 3.7 blijkt de ontwikkeling van de netto omzet voor ondernemingen die gebruik maken van de garantstellingen rondom het interventiejaar. De bovenste figuur toont een totaalbeeld voor alle aanvragers. De netto omzet neemt in de twee jaren voorafgaand aan de garantstelling iets toe, maar laat vooral een sterke ontwikkeling zien in de twee jaar volgend op de lening. Daarna zakt dit weer wat terug. De positieve omzetontwikkeling in de jaren voorafgaand aan de garantstelling kan vanuit de banken een voorwaarde zijn voor het verstrekken van een lening. Het kan er ook op wijzen dat het om ondernemingen gaat die groeien en daar middels een investering verder vorm aan willen geven.

Tegelijkertijd spelen er veel andere factoren mee in de omzetontwikkeling, zoals de prijsontwikkeling voor melk en afzetproblemen in de glastuinbouw. De onderste figuur vertoont, net als bij de andere

financiële indicatoren, een gevarieerder beeld wanneer de ontwikkeling uitgesplitst wordt naar sectoren. De intensieve- en melkveehouderij komen het meest overeen met het algehele beeld. In de melkveehouderij is in de laatste jaren wel een neergang zichtbaar. Door de manier waarop deze figuur samengesteld is, bestaan deze datapunten vooral uit de jaren 2015 en 2016. Immers $t+5$ kan alleen voorkomen als een bedrijf de garantstelling kreeg (dat is dan t) in 2010 of 2011. In die jaren daalden de melkprijzen flink. In de glastuinbouw en overige sectoren ontwikkelt de netto omzet zich veel volatieler - zowel voor als na een garantstelling. Uiteindelijk groeit de omzet het hardst in de glastuinbouw. De omzet stabiliseert daar op het hoogste niveau en blijft voortdurend toenemen.

Om een vergelijking tussen gebruikers en niet-gebruikers van de garantstellingen mogelijk te maken, laat figuur 3.8 de ontwikkeling van de netto omzet voor twee cohorten zien¹⁴. Het 2016 cohort laat zien hoe de omzet zich ontwikkelde vóór het verkrijgen van een garantstelling in 2016. Het 2010 cohort laat zien hoe de omzet zich ontwikkelde ná het verkrijgen van een garantstelling in 2010.

Figuur 3.8 Ontwikkeling mediane netto omzet interventiegroep en vergelijkingsgroep na zekerheidscorrectie, cohorten 2010 en 2016

Bron: CBS, 2018.

Uit de linker figuur blijken twee zaken. Allereerst presteert de interventiegroep in het 2016 cohort beter dan de gepoolde interventiegroep: figuur 3.7 laat een groei van 1 procentpunt zien, hier is het een toename van 29 procentpunt. Daarnaast blijkt dat de netto omzet van de vergelijkingsgroep veel harder groeide van 2010 tot 2012 en die van de interventiegroep juist daarna harder toenam. Dit kan betekenen dat er geselecteerd wordt op bedrijven waarvan de financiële positie weliswaar nog slecht is, maar die al wel een paar jaar omzetsstijgingen hebben gerealiseerd en daardoor positieve vooruitzichten hebben.

Uit de rechter figuur blijkt echter dat de netto omzet van de interventiegroep ná de garantstelling de eerste twee jaar veel harder groeit. De netto omzet zwakt daarna af, maar ligt nog steeds hoger dan bij de vergelijkingsgroep. De vergelijking kan niet één op één gemaakt worden, omdat het een geheel ander cohort betreft. Macro-economische ontwikkelingen in de jaren waarop de cohorten betrekking hebben, bepalen de ontwikkeling. Er is echter geen reden om aan te nemen dat die ontwikkelingen geen gelijke invloed hebben op de twee onderscheiden groepen.

¹⁴ Voor de vergelijkingsgroep kan immers geen interventiejaar t worden vastgesteld. Om een zuivere vergelijking te maken, worden hier groepen bedrijven vanaf en vooraf aan een specifiek jaar gevolgd. Hiervoor zijn 2010 en 2016 gekozen, omdat deze jaren de grootste periode voorafgaand aan en volgend op het cohortjaar hebben.

3.5 Persoonlijk inkomen landbouwondernemers

De doelen van de Garantstellingen Landbouw zijn divers. Zo beogen ze door middel van verbeterde toegang tot financiering en de resulterende investeringen ook de verdien capaciteit in de landbouw te vergroten. Eén aspect van de verdien capaciteit is besproken in paragraaf 3.4: de netto omzet van agrarische ondernemingen. Deze neemt snel toe in de jaren na de garantstelling en groeit (in het 2010 cohort) ook harder bij de interventiegroep dan bij de vergelijkingsgroep.

Een ander aspect is het persoonlijk inkomen van landbouwondernemers. Het persoonlijk inkomen omvat het inkomen uit arbeid, uit de eigen onderneming en enkele uitkeringen. Voor agrarische ondernemers is het inkomen uit de eigen onderneming een voorname bron. Naast het persoonlijk inkomen zijn dezelfde analyses daarom ook uitgevoerd op de winsten van zelfstandige ondernemers.

In tabel 3.5 wordt het mediane persoonlijk inkomen gepresenteerd, gecorrigeerd voor extreme waarden. Een aantal zaken valt op. Allereerst bestaat er nauwelijks een verschil in de hoogte van het persoonlijk inkomen tussen gebruikers en niet-gebruikers van de garantstellingen: voor beide groepen is dit gelijk aan ongeveer 31 duizend euro. Daarnaast bestaan er duidelijke verschillen tussen sectoren. Net zoals bij de netto omzet het geval was, is het persoonlijk inkomen in de glastuinbouw ook substantieel hoger dan in de twee andere sectoren. Dit is niet verwonderlijk: netto omzet is mede bepalend voor de winst, welke weer een onderdeel is van het persoonlijk inkomen van ondernemers. Uitgevoerde analyses op winst als zelfstandige (niet weergegeven) vertonen een vergelijkbaar patroon. Ook daar zijn de verschillen tussen de interventiegroep en de vergelijkingsgroep niet statistisch significant.

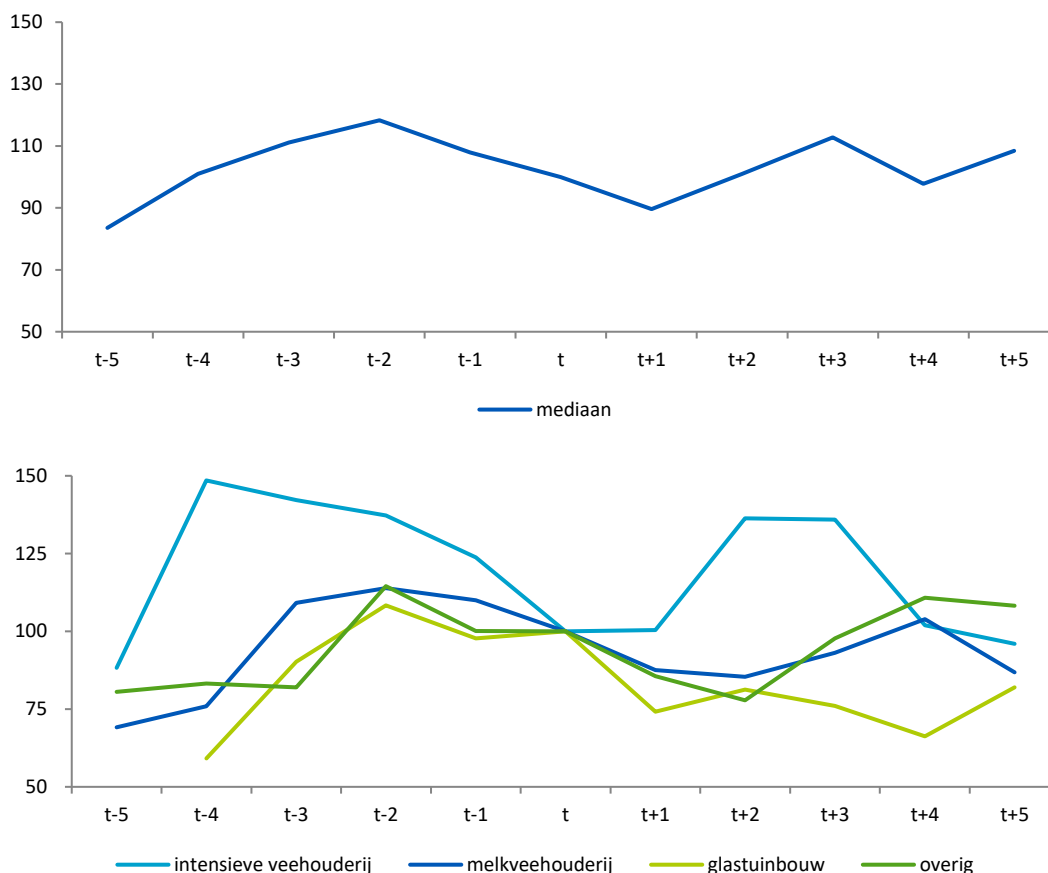
Tabel 3.5 Mediaan persoonlijk inkomen naar bedrijfstype op tijdstip $t-1$, 2010-2016

	interventiegroep	vergelijkingsgroep	
		structuurweging	zekerheidscorrectie
	x 1 000 euro		
totaal	32	31	31
w.o. intensieve veehouderij	28	30	30
melkveehouderij	32	30	29
glastuinbouw	48	38	40

Bron: CBS, 2018.

In figuur 3.9 is de ontwikkeling van het persoonlijk inkomen rondom het interventiejaar t geplot. We zijn daarbij vooral geïnteresseerd in wat er ná het verkrijgen van financiering met behulp van een garantstelling gebeurt. Uit de bovenste figuur blijkt een stijging tot wel 13 procent vanaf het jaar na de interventie. Dit effect komt volledig voor rekening van de intensieve veehouderij. Door de omvang van die sector vertaalt dit zich direct naar het totaalbeeld. In de glastuinbouw is juist sprake van een netto daling van het persoonlijk inkomen. In de melkveehouderij en de overige groep is er geen sprake van een duidelijk effect.

Figuur 3.9 Ontwikkeling van het geïndexeerde mediane persoonlijk inkomen rondom de interventie, $t=100$, 2010-2016

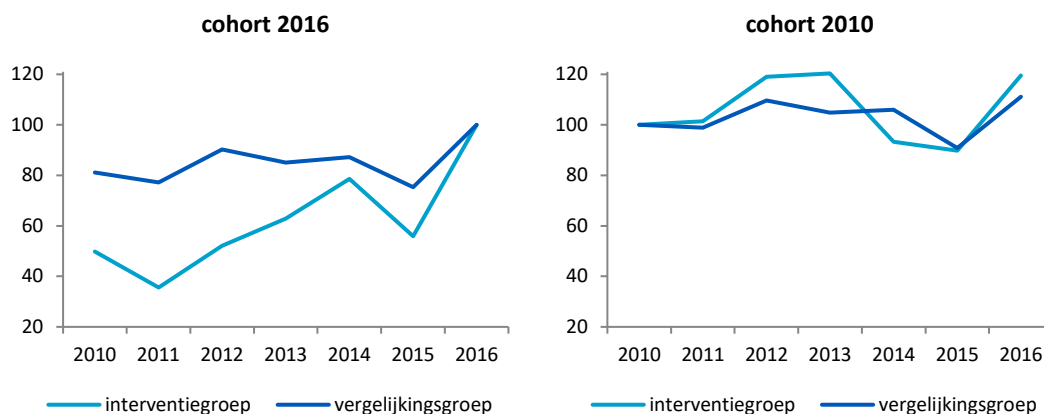
Bron: CBS, 2018.

De inzichten uit tabel 3.5 en figuur 3.9 combinerend, valt op dat het persoonlijk inkomen in de agrarische sectoren waar het inkomen lager ligt (specifiek de intensieve veehouderij) heviger reageren op de garantstelling. Wanneer ook naar de inkomensontwikkeling in de jaren *voorafgaand* aan de interventie wordt gekeken, ontstaat in die sector een beeld van ondernemers die hun inkomsten zien teruglopen en daarom een lening zoeken om in hun onderneming te investeren. Uiteindelijk reageert het persoonlijk inkomen minder sterk op een garantstelling dan de omzet. Dat komt, omdat het persoonlijk inkomen bij agrarische ondernemingen met rechtspersoonlijkheid vooral bestaat uit loon voor de ondernemer en dus minder direct varieert met de omvang van de omzet en winst.

Om een vergelijking tussen gebruikers en niet-gebruikers van de garantstellingen mogelijk te maken, laat figuur 3.10 de ontwikkeling van het inkomen voor twee cohorten zien¹⁵. Het 2016 cohort laat zien hoe het inkomen zich ontwikkelde vóór het verkrijgen van een garantstelling in 2016. Het 2010 cohort laat zien hoe het inkomen zich ontwikkelde ná het verkrijgen van een garantstelling in 2010.

¹⁵ Voor de vergelijkingsgroep kan immers geen interventiejaar t worden vastgesteld. Om een zuivere vergelijking te maken, worden hier groepen bedrijven vanaf en vooraf aan een specifiek jaar gevolgd. Hiervoor zijn 2010 en 2016 gekozen, omdat deze jaren de grootste periode voorafgaand aan en volgend op het cohortjaar hebben. Het beeld kan er voor andere cohorten heel anders uit zien.

Figuur 3.10 Ontwikkeling mediaan persoonlijk inkomen interventiegroep en vergelijkingsgroep na zekerhedencorrectie, cohorten 2010 en 2016

Bron: CBS, 2018.

De linker figuur laat zien dat het persoonlijk inkomen voor bedrijven die een beroep doen op de regeling in de jaren voorafgaand aan een garantstelling in 2016 een stuk harder toeneemt. In een periode van 6 jaar neemt het inkomen toe met 50 procentpunten tegenover 19 procentpunten voor de vergelijkingsgroep. Het persoonlijk inkomen ontwikkelt zich veel meer geleidelijk in de aanloop naar 2016 voor agrarische ondernemers die geen gebruik maken van de garantstellingen. Ná een garantstelling in 2010 neemt het persoonlijk inkomen de eerste jaren juist harder toe na gebruik van een garantstelling. Uiteindelijk vertonen de gebruikers en niet-gebruikers echter een vergelijkbare ontwikkeling.

4. Investerings in de landbouw

Agrarische ondernemers die willen investeren maar geen externe financiering kunnen aantrekken bij banken omdat ze onvoldoende zakelijke zekerheden te bieden hebben, kunnen een beroep doen op de Garantstellingen Landbouw. De garantstellingen beogen zo investeringen te stimuleren. De GL richt zich daarbij op investeringen in start, overname, verbetering en in stand houding van bedrijven. De GL⁺ richt zich op duurzame investeringen. In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de investeringen in brede zin en de kwaliteit en duurzaamheid van die investeringen. Wanneer niet nader gespecificeerd zijn de waarden voor de vergelijkingsgroep altijd met zekerhedencorrectie.

4.1 Ontwikkeling en kwaliteit van de investeringen

In de investeringstatistiek van het CBS komt de landbouw niet voor. Ook in de Landbouwtellingen komen investeringen niet expliciet voor. Voor dit onderzoek benaderen we investeringen daarom als een jaar-op-jaar mutatie in de (im)materiële vaste activa, gecorrigeerd voor de afschrijvingen. Om diezelfde reden richten we ons bovendien niet op de omvang en hoogte van de investeringen, maar op het aandeel van de investeringen in het balanstotaal:

$$\text{aandeel investeringen}_t = \frac{\text{vaste activa}_t - \text{vaste activa}_{t-1} + \text{afschrijvingen}_t}{\text{balanstotaal}_t}$$

Dit aandeel is stabiel en door het relateren aan het balanstotaal laat het zich ook beter vergelijken tussen verschillende groepen, omdat gelijk gecorrigeerd wordt voor de bedrijfsomvang. Het aandeel van de investeringen in de balans voor verschillende bedrijfstypen wordt gepresenteerd in tabel 3.6. In tegenstelling tot eerdere tabellen gaat het hier om de investeringen op tijdstip t : het jaar dat de interventiegroep de garantstelling heeft gekregen. We zijn immers geïnteresseerd in de invloed van de garantstelling op de investeringen en niet andersom.

Tabel 4.1 Mediane aandeel investeringen in balanstotaal naar bedrijfstype op tijdstip t , 2010-2016

	interventiegroep	vergelijkingsgroep	
		structuurweging	zekerhedencorrectie
		%	
totaal	18	11	9
w.o. intensieve veehouderij	19	11	10
melkveehouderij	21	13	11
glastuinbouw	10	7	6

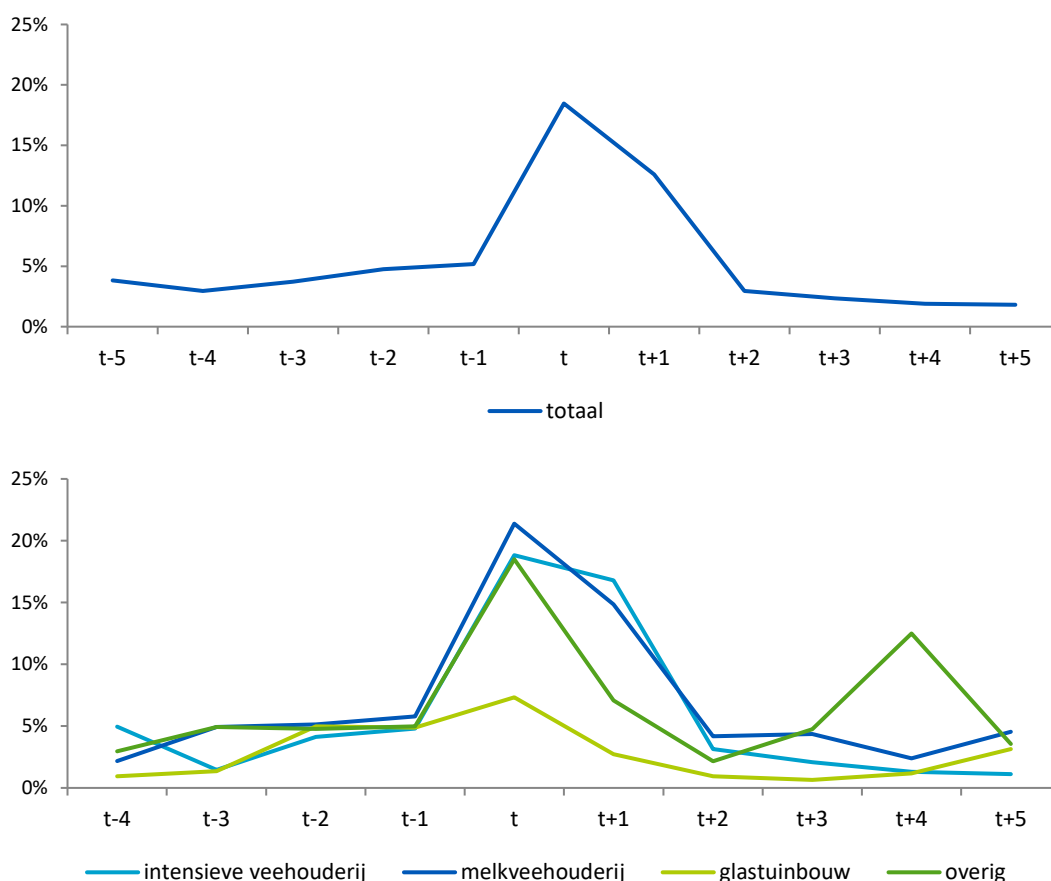
Bron: CBS, 2018.

Het investeringsaandeel onder gebruikers ligt duidelijk boven dat van de niet-gebruikers. Dit ligt in de lijn der verwachting: gebruikers krijgen een garantstelling om een investering te financieren en doen dat dus bijna per definitie. Voor de vergelijkingsgroep is het gemiddelde investeringsaandeel over de gehele onderzoeksperiode genomen. In de veehouderij, en dan zeker in de melkveehouderij, wordt met een garantstelling bovendien fors meer geïnvesteerd dan in de glastuinbouw. Ook hier speelt het effect van de uitbraak van de EHEC-bacterie in 2011 mogelijk mee om het lage aandeel investeringen in de glastuinbouw te verklaren. In die sector was de solvabiliteit al laag en met slechte resultaten is het ook moeilijk om financiering voor investeringen extern aan te trekken. In het jaar voorafgaand aan de garantstelling (niet opgenomen in de tabel) ligt het investeringsaandeel van de interventiegroep

nog duidelijk onder dat van de vergelijkingsgroep: het bedraagt dan nog slechts 5 procent van het balanstotaal.

Deze piek in de investeringen rondom het jaar waarin agrarische ondernemingen een beroep doen op de Garantstellingen Landbouw is duidelijk zichtbaar in figuur 4.1. Zowel in het jaar waarin een garantstelling wordt gebruikt als in het jaar erna, ligt het investeringsaandeel duidelijk hoger dan in de omliggende jaren. Daarna zakt het aandeel weer terug naar het niveau voorafgaand aan de interventie. Uit de onderste figuur blijkt bovendien dat het investeringsaandeel vóór de lening in alle sectoren vergelijkbaar is (1 tot 6 procent), maar dat er grote verschillen bestaan in de omvang van de piek in het interventiejaar. In de glastuinbouw is de toename zeer beperkt. Uit tabel 3.6 bleek al dat het investeringsaandeel een stuk lager ligt in die sector, maar nu blijkt dat er ook met financiering relatief weinig extra geïnvesteerd wordt.

Figuur 4.1 Ontwikkeling van het mediane aandeel investeringen in de balans rondom de interventie, 2010-2016

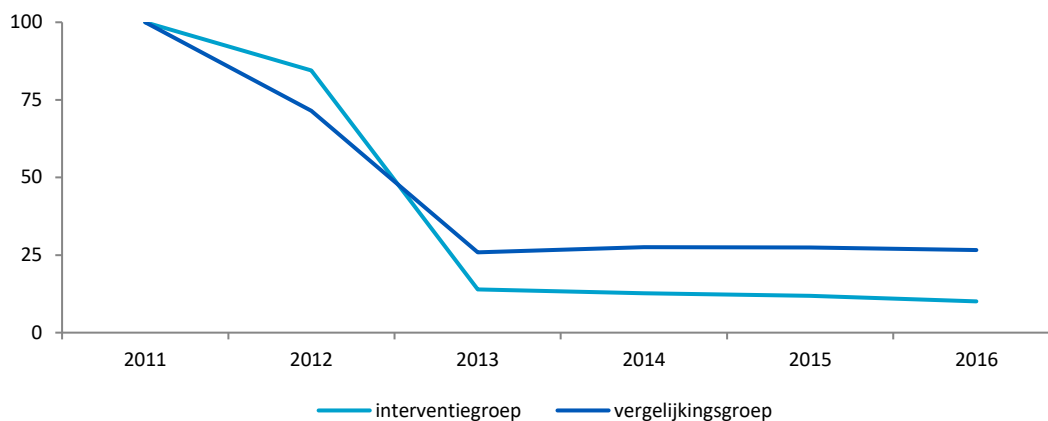
Bron: CBS, 2018.

Om een vergelijking tussen gebruikers en niet-gebruikers van de garantstellingen mogelijk te maken, laat figuur 4.2 de ontwikkeling van de het aandeel investeringen in het balanstotaal voor het 2010 cohort zien¹⁶. Het 2010 cohort laat zien hoe de investeringen zich ontwikkelden ná het verkrijgen van

¹⁶ Voor de vergelijkingsgroep kan immers geen interventiejaar *t* worden vastgesteld. Om een zuivere vergelijking te maken, worden hier groepen bedrijven vanaf en vooraf aan een specifiek jaar gevolgd. Hiervoor is 2010 gekozen, omdat dit jaar de grootste periode volgend op het cohortjaar heeft. Investeringen kunnen voor het eerst in 2011 bepaald worden, omdat een vergelijking met de activa in een voorgaand jaar nodig zijn.

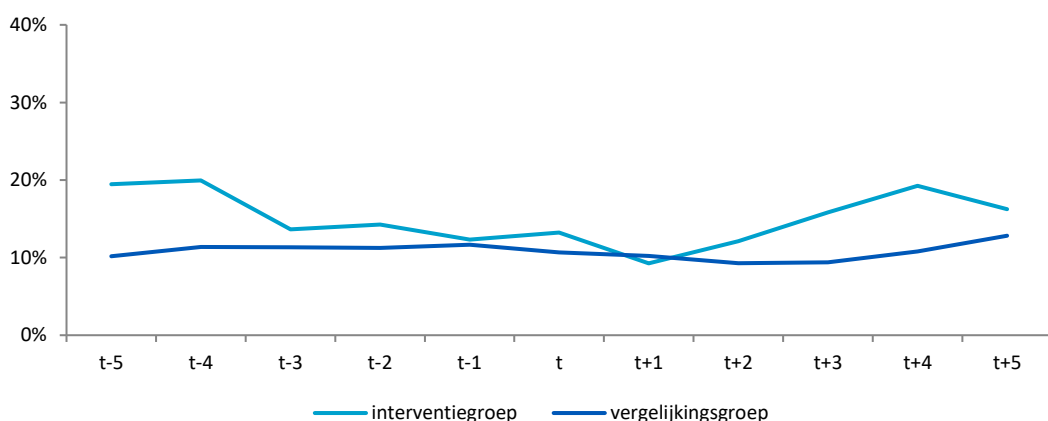
een garantstelling in 2010. Het aandeel investeringen vertoont een vergelijkbaar verloop, hoewel dat van de interventiegroep aanvankelijk op een hoger niveau ligt.

Figuur 4.2 Ontwikkeling mediane aandeel investeringen in balans interventiegroep en vergelijkingsgroep na zekerhedencorrectie, cohort 2010 (2011=100)

Bron: CBS, 2018.

Figuur 4.3 Ontwikkeling mediane rentabiliteit rondom investeringen voor de interventiegroep en vergelijkingsgroep na zekerhedencorrectie, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

Kwaliteit van de investeringen

Om uitspraken te doen over de mate waarin een investering wenselijk is, is de netto contante waarde van een investering nodig. Deze verdisconteert de verwachte kasstromen die gegenereerd worden door de investering. Als dit bedrag positief is, loont het om de investering te doen. Omdat de hiervoor benodigde gegevens niet voorhanden zijn, beoordelen we de kwaliteit van de investering op basis van de invloed op de rentabiliteit van het eigen vermogen van de onderneming¹⁷. Het resultaat is opgenomen in figuur 4.3. Daarbij is tijdstip t niet het jaar van de interventie, maar het jaar van het hoogste investeringsaandeel in de onderzoeksperiode. Op deze manier houden we rekening met de mogelijkheid dat de investering vertraagd uitgevoerd wordt en in een ander jaar valt dan het interventiejaar.

¹⁷ De rentabiliteit van het totaal vermogen (ROA) is hier geen juiste maatstaf, omdat de vermogensomvang verandert door de lening die is aangetrokken om de investering te doen.

De figuur laat opnieuw zien (zie ook figuur 3.5) dat gebruikers en niet-gebruikers een grotendeels vergelijkbare rentabiliteit hebben. De groep ondernemingen die een beroep heeft gedaan op de garantstellingen ziet hun rentabiliteit op de middellange termijn na de investering echter wat harder toenemen dan agrarische ondernemingen die investeren zonder garantstelling¹⁸. Er zijn geen figuren met een sectorale uitsplitsing opgenomen, omdat deze geen eenduidig beeld laten zien.

4.2 Duurzaamheid van de investeringen

De Garantstellingen Landbouw beogen investeringen in de landbouw te stimuleren. De GL⁺ richt zich daarbij specifiek op het stimuleren van duurzame investeringen. Hiervoor komen investeringen in Groen Label Kassen (GLK) en duurzame stallen die voldoen aan de Maatlat Duurzame Veehouderij (MDV) in aanmerking. De Stichting Milieukeur (SMK) is beheerder van de certificatieschema's GLK en MDV. De SMK is niet bij rechte gebruikersdata met andere partijen te delen. Daardoor is het niet mogelijk gebleken om op deze certificaten een vergelijkingsanalyse uit te voeren tussen gebruikers en niet-gebruikers van de GL⁺.

In plaats daarvan worden in tabel 4.2 de totale aantallen verstrekte garantstellingen gerelateerd aan het aantal verstrekte certificaten of nieuw gecertificeerde stallen¹⁹. Dit kunnen zowel nieuw gebouwde kassen en stallen zijn als kassen en stallen die na aanpassingen gecertificeerd zijn. GL⁺ garantstellingen zijn verbijzonderd naar garantstellingen op het gebied van veehouderij en tuinbouw op basis van het bedrijfstype van de aanvrager. De jaarlijkse aantallen in de tuinbouw zijn onvoldoende hoog om te kunnen weergeven. De GL⁺ helpt jaarlijks gemiddeld 2 procent van de nieuw gebouwde MDV-stallen te financieren en 12 procent van de verstrekte GLK certificaten.

Tabel 4.2 Aantal en aandeel GL⁺ in verstrekte GLK en MDV certificaten, 2010-2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	totaal
GL ⁺ veehouderij	11	16	18	14	10	9	20	98
MDV-stallen met nieuw certificaat	530	533	800	749	678	633	450	4.373
aandeel in MDV	2%	3%	2%	2%	1%	1%	4%	2%
GL ⁺ tuinbouw	36
verstrekte GLK certificaten	34	28	30	39	23	37	99	290
aandeel in GLK	12%

Bron: CBS op basis van administratie RVO.nl en Stichting Milieukeur, 2018.

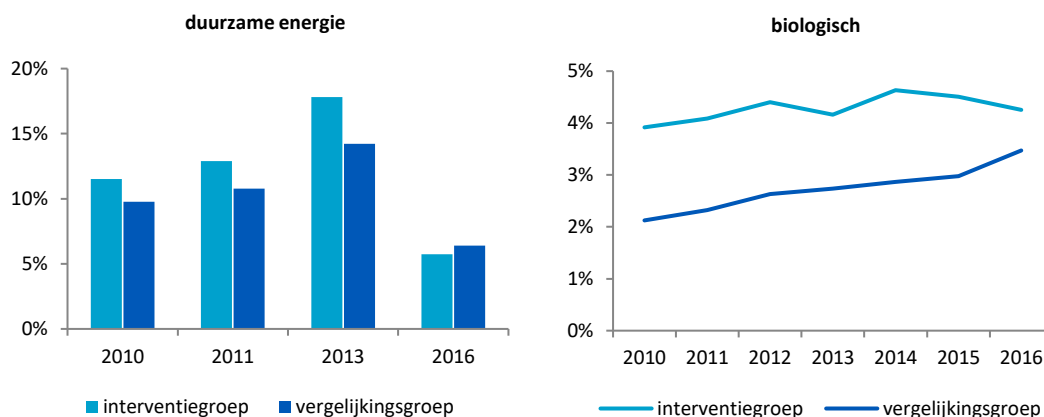
Omdat het niet mogelijk is om op de basis van de investeringenstatistiek van het CBS uitspraken te doen over de landbouw, is het ook niet mogelijk om uitspraken te doen over de duurzaamheid van die investeringen. Wel bevatten diverse metingen van de Landbouwtellingen indicatoren van de duurzaamheid van agrarische ondernemingen. In figuur 4.4 worden gebruikers en niet-gebruikers van de garantstellingen vergeleken op de productie van duurzame energie (voor derden of eigen gebruik) en op het gebied van biologische productie. Als agrarische ondernemingen biologisch produceren (of in omschakeling zijn), hebben ze een Skal nummer. Een landbouwproduct of voedingsmiddel mag alleen biologisch heten als het productieproces aan wettelijke voorschriften voldoet. In de veehouderij

¹⁸ Door de samenstelling van de figuur bevat het data punt op t+5 alleen gegevens van de cohorten uit 2011. Dit zijn de enige bedrijven waarvan gegevens tot vijf jaar na de interventie beschikbaar zijn. Er kan hier dus sprake zijn van een cohorteffect.

¹⁹ Het aantal nieuwe MDV-stallen komt uit jaarlijkse publicaties van de *Monitor integraal duurzame stallen* van SMK. Daarin wordt het aantal per jaar gerapporteerd. Jaar-op-jaar verschillen vormen de nieuwe stallen en worden gebruikt als benadering van het aantal verleende certificaten.

is een dier bijvoorbeeld biologisch als het is gecertificeerd volgens de geldende biologische regelgeving. Skal Biocontrole is toezichhouder en geeft een keurmerk uit.

Figuur 4.4 Aandeel ondernemingen dat duurzame energie produceert voor derden of eigen gebruik en dat biologisch produceert, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

Uit de linkser figuur blijkt een aantal zaken. Allereerst, en meest verrassend, is dat het aandeel bedrijven dat duurzame energie produceert, toeneemt tot 2013 en in 2016 plotseling afneemt. Dit is geen reële ontwikkeling maar waarschijnlijk het gevolg van een gewijzigde manier van uitvragen in de Landbouwtellingen. Deze indicator leent zich dus niet voor een vergelijking door de tijd. Binnen hetzelfde kunnen vergelijkingen wel gemaakt worden tussen groepen. Dan valt op dat bedrijven die de garantstellingen gebruiken aanvankelijk vaker duurzame energie produceren. In 2013 is dit verschil ook statistisch significant. In 2016 is de situatie omgedraaid - maar dit verschil is niet significant.

De rechterfiguur vertoont minder substantiële dynamiek in het aandeel ondernemingen dat biologisch produceert. Ook hier ligt het aandeel in de interventiegroep hoger, maar is het verschil niet significant.

Een vergelijkbare analyse is uitgevoerd op het hebben van warmtepompen. Met behulp van een warmtepomp kan de warmte uit ventilatielucht in stallen worden teruggewonnen. Het gemiddelde aandeel agrarische ondernemingen met een warmtepomp in 2016 bedraagt 7 procent in zowel de interventiegroep als de vergeljikingsgroep. Ook hier bestaat dus geen statistisch significant verschil tussen de groepen.

5. Bedrijvendynamiek in de Landbouwtellingen

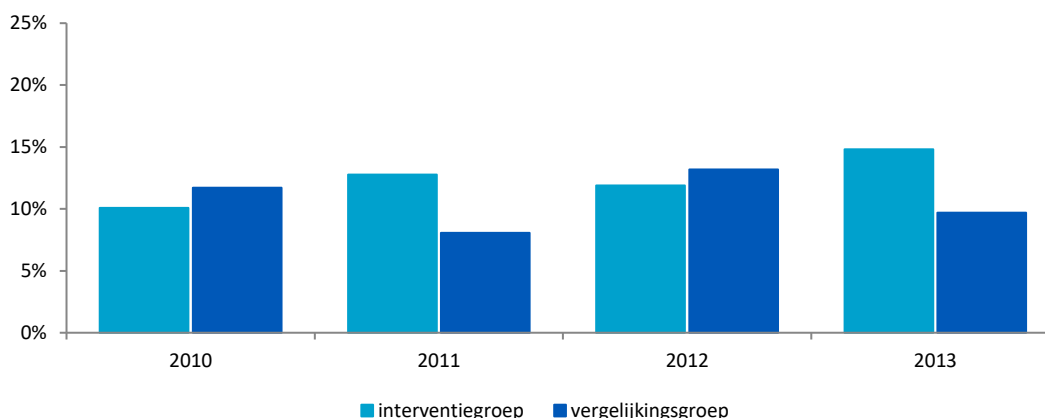
Op basis van veranderingen in de Landbouwtellingen beschrijft dit hoofdstuk een benadering van de dynamiek in de landbouw²⁰. Daarvoor wordt gekeken naar ondernemingen die nieuw voorkomen en ondernemingen die verdwenen zijn. Ook wordt jong agrarisch ondernemerschap belicht, omdat er binnen de Garantstellingen Landbouw een provisiekorting bestaat voor agrarische ondernemers jonger dan 40 jaar. Wanneer niet nader gespecificeerd, zijn de waarden voor de vergelijkingsgroep altijd met zekerheidscorrectie.

5.1 Vernieuwde landbouwondernemingen

De Garantstellingen Landbouw beogen onder meer investeringen mogelijk te maken voor het starten van kansrijke agrarische ondernemingen door ondernemers die onvoldoende zakelijke zekerheden kunnen bieden. Gemiddeld leidt 15 procent van alle verstrekte Garantstellingen Landbouw²¹ tot een nieuwe onderneming in de Landbouwtellingen²² in datzelfde jaar of in het jaar daarna in de periode 2010-2014. Het gaat om volledig nieuwe ondernemingen, maar ook om ondernemingen die na een garantstelling van ondernemer of rechtsvorm wijzigen. We spreken daarom van *vernieuwde* landbouwondernemingen.

Voor deze indicator is geen update uitgevoerd met de jaren 2015 en 2016. Dit omdat er in die jaren een opvallende dynamiek zichtbaar is in de Landbouwtellingen die waarschijnlijk het gevolg is van een Europees besluit waardoor het voor meer agrarische ondernemingen aantrekkelijk werd om van subsidies gebruik te maken. Deelname aan de Landbouwtellingen is daar echter wel een vereiste voor.

Figuur 5.1 Vernieuwde landbouwondernemingen, 2010-2013

Bron: CBS, 2018.

²⁰ De Landbouwtellingen zijn niet opgesteld om start en beëindiging van landbouwbedrijven in beeld te brengen. Zo bevatten de tellingen alleen bedrijven met een Standaard Opbrengst van ten minste 3 000 euro, waardoor ondernemingen die over die grens heen groeien ook als "nieuw" worden aangemerkt. De relatienummers veranderen bovendien ook wanneer de ondernemer achter het bedrijf verandert of de onderneming van rechtsvorm verandert. In die zin is er dan in mindere mate sprake van een nieuwe onderneming.

²¹ Het aantal vernieuwde ondernemingen wordt alleen gerelateerd aan het aantal verstrekte GL, omdat de GL+ hoofdzakelijk bedoeld is voor investeringen in verduurzaming. Omdat er ook naar start in het jaar na verstrekking wordt gekeken, is 2014 niet opgenomen (aangezien 2015 en 2016 ook niet opgenomen worden).

²² Nieuwe ondernemingen in de Landbouwtellingen omvatten ook overnames. Als de ondernemer achter een onderneming in de tellingen verandert, verandert ook het relatienummer. Om overname te onderscheiden, moeten veranderingen in de persoon achter de onderneming bekeken worden. Deze verandert echter ook als een andere persoon binnen een maatschap de aangifte van de Landbouwtellingen invult en is dus geen goede maatstaf voor een ondernemerswissel.

In figuur 5.1 wordt het aandeel vernieuwde ondernemingen jaarlijks vergeleken voor de gebruikers van de GL en niet-gebruikers. Het aandeel vernieuwde ondernemingen ligt steeds hoger voor de interventiegroep, maar alleen in de jaren 2011 en 2013 is dit verschil ook substantieel. Dit is een indicatie dat de garantstellingen tot meer dynamiek leiden.

Omdat vernieuwde ondernemingen op basis van de Landbouwtellingen (zoals weergegeven in figuur 5.1) een begrip betreft dat breder is dan dat van oprichtingen, geeft tabel 5.1 ter referentie het jaarlijkse totale aandeel oprichtingen voor vijf landbouwsectoren weer. Deze tabel hanteert een zuiverder oprichtingsbegrip en de aandelen liggen dan ook lager.

Tabel 5.1 Oprichtingen naar landbouwsector, 2011-2016

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	%					
teelt eenjarige gewassen	5	3	4	4	5	3
teelt meerjarige gewassen	5	4	4	4	5	4
teelt sierplanten	4	3	3	2	2	2
veeteelt en fokkerijen	5	4	3	3	4	2
gemengd bedrijf	8	6	6	9	10	4

Bron: CBS StatLine Bedrijven; oprichtingen, bedrijfsgrootte, rechtsvorm, bedrijfstak en Bedrijven; bedrijfstak, 2018.

Van alle vernieuwde landbouwondernemingen is in beeld gebracht of de ondernemer uit een actief agrarisch gezin komt²³. Dat is het geval wanneer ten minste één van de ouders in het jaar van start of in de drie jaar daaraan voorafgaand nog als ondernemer actief was in een landbouwsector. Het kan dan gaan om overname van het familiebedrijf of om een jonge ondernemer die een boerenbedrijf begint, terwijl zijn of haar ouders nog actief zijn in hun eigen onderneming. Van de vernieuwde ondernemingen met een garantstelling is 28 procent van de ouders nog actief als boer. Bij de vergelijkingsgroep is dit aandeel 24 procent.

5.2 Overlevingskansen van landbouwondernemingen

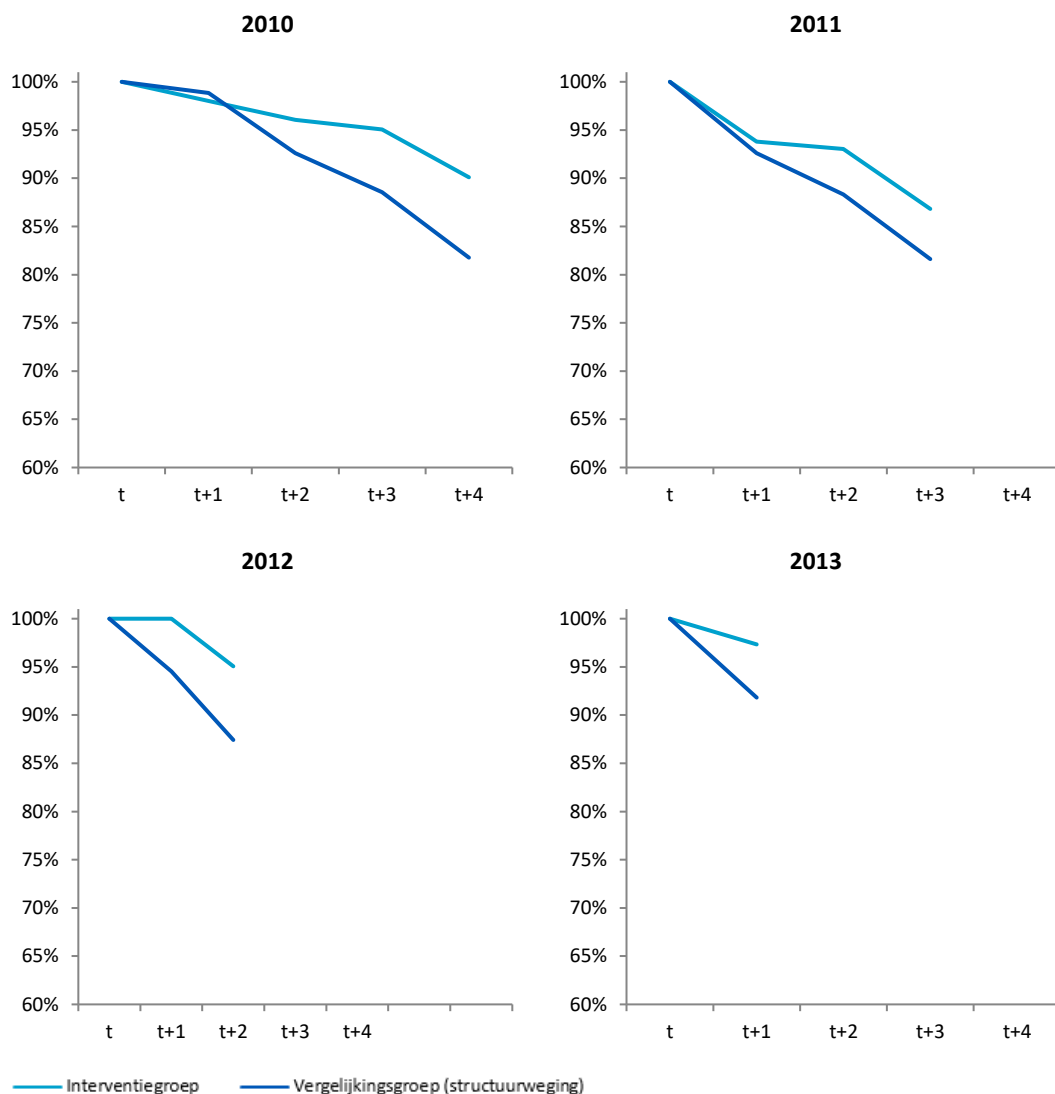
De garantstellingen hebben tevens als doel investeringen te faciliteren die het mogelijk maken om agrarische ondernemingen te verbeteren en in stand te houden. Daarom bekijken we voor diverse cohorten wat er gebeurt met gebruikers en niet-gebruikers van de garantstellingen. Net als bij de vernieuwde ondernemingen geldt hierbij dat het om een benadering van overlevingskansen gaat. Relatienummers in de Landbouwtellingen veranderen ook wanneer de ondernemer of rechtsvorm verandert. Een onderneming “overlijdt” dan niet echt, maar houdt in die vorm wel op te bestaan. Er is geen reden om aan te nemen dat deze vertekening afwijkt tussen de interventiegroep en de vergelijkingsgroep.

Ook voor deze indicator is geen update uitgevoerd met de jaren 2015 en 2016. Dit omdat er door het ministerie van EZ een strengere controle is ingevoerd op de agrarische bedrijvigheid van een onderneming. Daarvoor moet het bedrijf met een agrarische hoofd- of nevenactiviteit voorkomen in het Handelsregister. Dit leidde tot een uitval in de Landbouwtellingen in 2015 en 2016. Er kunnen daardoor geen consistente cohorten samengesteld worden over deze latere jaren.

²³ Deze analyse is alleen uitgevoerd op dat deel van de waarnemingen in de Landbouwtellingen waarvoor een persoonsnummer beschikbaar is. Er is geen reden om aan te nemen dat er verschillen zitten in het beroep van de ouders tussen waarnemingen met en zonder persoonsnummer.

In figuur 3.16 zijn de ontwikkelingen van vier cohorten weergegeven. Met uitzondering van het eerste jaar na de garantstelling bij het 2010 cohort, presteren ondernemingen in de interventiegroep altijd beter. Hun overlevingskansen liggen consequent hoger, tot wel acht procentpunten in $t+4$ bij het 2010 cohort.

Figuur 5.2 Overlevingskansen landbouwondernemingen, 2010-2013

Bron: CBS, 2018.

Tabel 5.2 Opheffingen naar landbouwsector, 2011-2016

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	%					
teelt eenjarige gewassen	5	5	5	4	3	3
teelt meerjarige gewassen	4	4	4	3	2	3
teelt sierplanten	5	5	5	4	3	4
veeteelt en fokkerijen	5	5	4	2	2	2
gemengd bedrijf	4	4	3	3	2	3

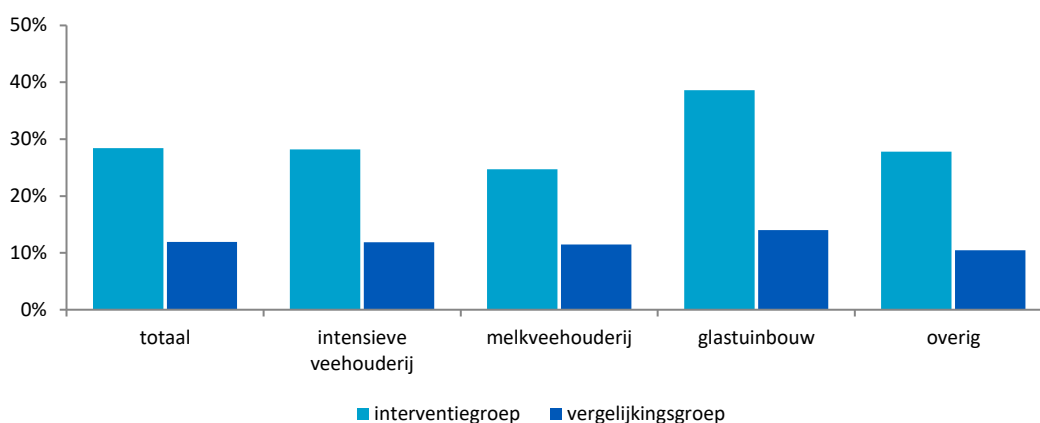
Bron: CBS StatLine Bedrijven; opheffingen, bedrijfsgrootte, rechtsvorm, bedrijfstak en Bedrijven; bedrijfstak, 2018.

Omdat het geen zuiver opheffingsbegrip betreft, zijn in tabel 3.9 ter referentie ook de opheffingspercentages per jaar weergegeven voor vijf landbouwsectoren. Deze aandelen laten zich geenszins vergelijken met die in de figuur. Daar worden in cohorten een vaste groep bedrijven gevolgd, terwijl in de tabel alle opheffingen in een jaar aan alle ondernemingen worden gerelateerd. De overlijdenskansen na één jaar liggen tussen de 0 en 8 procent, duidelijk in de range van de jaarlijkse opheffingscijfers in de landbouw.

5.3 Jong agrarisch ondernemerschap

Eén van de primaire doelen van de Garantstellingen Landbouw is het stimuleren van jong agrarisch ondernemerschap. Zij vormen een belangrijk deel van de doelgroep van het instrument: kansrijke ondernemers met onvoldoende zakelijke zekerheden. De garantstellingen op zichzelf richten zich dus al op deze groep. Als extra stimulans betalen agrarische ondernemers jonger dan 40 jaar een provisie van 1 procent, waar dit normaliter 3 procent bedraagt. In figuur 5.3 wordt het aandeel jonge agrariërs per bedrijfstype weergegeven over de gehele onderzoeksperiode²⁴. Ondernemers die een beroep doen op de garantstellingen zijn aanzienlijk vaker jonger dan 40 dan niet-gebruikers. In totaal is dit aandeel 28 procent in de interventiegroep tegenover 12 procent in de vergelijkingsgroep. Het verschil is het grootst in de glastuinbouw: daar is 39 procent van de aanvragers jonger dan 40.

Figuur 5.3 Aandeel agrarische ondernemers jonger dan 40 jaar naar bedrijfstype, 2010-2016

Bron: CBS, 2018.

²⁴ Voor dat deel van de agrarische ondernemingen in de Landbouwtellingen waarvoor ook het persoonsnummer bekend is. Leeftijd is gemeten op 30 juni van een jaar.

6. Conclusies

Ten behoeve van de aanstaande evaluatie van de Garantstellingen Landbouw heeft het CBS in opdracht van het ministerie van Economische Zaken een vergelijkingsanalyse uitgevoerd waarbij gebruikers van deze instrumenten zijn vergeleken met een groep bedrijven die zo vergelijkbaar mogelijk zijn. Daarbij gaat het niet om een effectmeting. Wel zijn er op basis van dit onderzoek inzichten verkregen over het doelgroepbereik en de invloed van de garantstellingen. Deze worden per onderzoeksvraag besproken:

1. *Stimuleren de garantstellingen kredietverstrekking aan landbouwondernemingen? Verschilt dit per sector? Bereiken ze de doelgroep?*

In de periode 2010-2016 zijn er in totaal 720 garantstellingen aangevraagd. Daarvan zijn er 649 ook daadwerkelijk aan landbouwondernemingen verstrekt. Het gaat dan vooral om kleine bedrijven: vier op de vijf bestaan uit niet meer dan vier werkzame personen. De instrumenten worden het meest gebruikt door de veehouders. De intensieve- en melkveehouderij zijn samen goed voor 66 procent van alle verleende aanvragen.

De garantstellingen beogen externe financiering bereikbaar te maken voor in de kern gezonde landbouwbedrijven die onvoldoende zakelijke zekerheden kunnen bieden aan de bank. De instrumenten bereiken hun doelgroep: gebruikers hebben in het jaar voorafgaand aan hun aanvraag wezenlijk minder onderpand en een slechtere solvabiliteitspositie. De hoogte van de rentabiliteit op het eigen vermogen is echter vergelijkbaar met dat van de vergelijkingsgroep, zowel met als zonder zekerhedencorrectie. Dit duidt er op dat het wel om ondernemingen gaat die voldoende continuïteit bieden.

2. *Leiden de garantstellingen tot meer investeringen in de landbouw?*

De Garantstellingen Landbouw worden gebruikt om investeringen te financieren: de GL in starten, overname, verbeteren en in stand houden, de GL⁺ in verduurzaming. Rondom het verkrijgen van een garantstelling is dan ook een duidelijke piek in het investeringsaandeel zichtbaar. Die piek is het grootst in de twee veehouderijsectoren. Het 2010 cohort investeert in de eerste jaren iets meer dan niet-gebruikers, maar vertoont op de langere termijn een vergelijkbaar ontwikkeling.

3. *Wordt er meer geïnvesteerd in start, overname, verbetering en instandhouding?*

Het gebruik van de GL leidt iets vaker dan normaal tot vernieuwde bedrijven. Het gaat dan om nieuwe ondernemingen, maar ook bedrijven die van ondernemer of rechtsvorm veranderen. Gebruikers van de garantstellingen laten in vier cohorten ook zien dat ze hogere overlevingskansen hebben dan overige landbouwers: tot wel 9 procent hoger.

4. *Verbeteren de garantstellingen de verdien capaciteit in de sector?*

De netto omzet neemt snel toe in de jaren na de middels een garantstelling verkregen financiering. Drie jaar na verstrekking is deze met ruim 20 procent toegenomen. Door de nog steeds beperkte tijdreeks is het echter moeilijk te zeggen hoe blijvend dit effect is. Een directe vergelijking met niet-gebruikers is ook moeilijk om te maken, omdat zij geen vergelijkbaar

peiljaar hebben. Wanneer het 2010 cohort gevolgd wordt, blijkt dat omzet van ondernemingen met een garantstelling duidelijk harder stijgt, terwijl het persoonlijk inkomen een vergelijkbaar ontwikkeling vertoont. Het persoonlijk inkomen van de landbouwer lijkt dan ook minder sterk direct beïnvloed te worden door de garantstellingen. Als het agrarisch bedrijf een rechtspersoon is (bv, nv, etc.), zal de bezoldiging van de ondernemer primair uit loon bestaan. Dat zal niet direct fluctueren als de omzet stijgt.

5. *Leiden de garantstellingen niet tot overinvesteringen?*

De kwaliteit van de investeringen (gemeten als de ontwikkeling van de rentabiliteit rondom een investering) is grotendeels vergelijkbaar voor gebruikers en niet-gebruikers. Het relatief geringe aantal verstrekte garantstellingen (720) in de onderzoeksperiode ten opzichte van het aantal agrarische ondernemingen dat eveneens investeert en zich in die periode dus kwalificeert als vergelijkbaar (53 782 in 2010-2014, zie tabel B.3) wijst er eveneens op dat de garantstellingen niet misbruikt worden om onrendabele investeringen te financieren.

6. *Wordt er meer geïnvesteerd in verduurzaming?*

Landbouwondernemingen die gebruik maken van de Garantstellingen Landbouw Plus zijn marginaal duurzamer dan boeren die dit niet doen. Ze produceren iets vaker duurzame energie en op biologische wijze. De GL⁺ maken de bouw van 12 procent van alle Groen Label Kassen (mede) mogelijk. Bij Maatlat Duurzame Veehouderij stallen is dit aandeel 2 procent.

7. *Leiden de garantstellingen tot meer jong agrarisch ondernemerschap?*

Van de boeren die succesvol een beroep doet op de garantstellingen is gemiddeld 28 procent jonger dan 40 jaar, tegenover 12 procent in de vergelijkingsgroep.

Deze vergelijkingsanalyse geeft eerste aanknopingspunten die er op wijzen dat de Garantstellingen Landbouw hun doelgroep bereiken, kredietverlening mogelijk maken aan agrarische ondernemingen die minder financiële zekerheden kunnen bieden, en dat ze helpen de levensvatbaarheid van bedrijven te verbeteren. Door een zorgvuldige vergelijkingsgroep samen te stellen en middels weging zo goed mogelijk te corrigeren voor structuurkenmerken en financiële uitgangspositie, ontstaat een goed vergelijkend beeld.

Bijlage 1. Technische toelichting

Ten behoeve van de uitgevoerde vergelijkingsanalyses voor de Garantstellingen Landbouw zijn diverse koppelingen uitgevoerd en is een vergelijkingsgroep samengesteld. In deze technische toelichting worden de verschillende koppelingen, de samenstelling van de vergelijkingsgroep en de uitgevoerde structuurwegingen besproken. Deze toelichting is niet aangepast voor de update met de jaren 2015-2016. De gebruikte bronbestanden worden beschreven in bijlage 2.

Koppelrendement uitvoeringsadministratie RVO.nl

Uitgangspunt van de binnen het onderzoek uit te voeren analyses is de uitvoeringsadministratie van RVO.nl. Deze wordt allereerst gekoppeld aan de Landbouwtellingen. Deze zijn in opdracht van het ministerie van EZ reeds in een eerder project door CBS verrijkt met fiscale data (LBT_FD). Daardoor bestaat er een rijke set van landbouwbedrijf met balans- en resultatenrekeninggegevens. Deze bestanden bevatten alle BRS relaties met een Standaard Opbrengst (SO) waarde van 3 000 euro of meer. Alleen hele kleine agrarische ondernemingen vallen daarmee buiten de populatie.

Tabel B.1 Koppelperloop aan *Landbouwtellingen verrijkt met fiscale data (LBT_FD), 2010-2014*

	aanvragen	succesvolle koppeling LBT_FD	%
2010	140	132	94,3
2011	165	160	97,0
2012	103	100	97,1
2013	93	87	93,5
2014	72	66	91,7
2015	67	59	88,1
2016	84	76	90,5
totaal	724	680	93,9

Bron: CBS, 2017.

In tabel B.1 wordt het koppelperloop weergegeven. In de aangeleverde data kwamen vier garantstellingsnummers dubbel voor. Dit waren aanvragen die ingetrokken zijn, vervolgens opnieuw ingediend en uiteindelijk zijn goedgekeurd. In de analyses zijn deze dubbeltellingen verwijderd. De gerapporteerde aantallen in de tabel zijn nog wel inclusief de vier dubbeltellingen. Aanvragen voor garantstellingen in een jaar worden afgeleid van het garantstellingsnummer (de eerste vier cijfers zijn het kalenderjaar) en worden gekoppeld aan de Landbouwtellingen uit het corresponderende kalenderjaar. Om de koppeling te verbeteren, zijn waarnemingen die niet direct koppelen, gekoppeld aan de Landbouwtellingen uit andere jaren in de periode 2010-2016.

Optimalisering koppeling tussen aanvragers en Landbouwtellingen

Om het koppelrendement te berekenen is het GL administratiebestand als uitgangspunt genomen en zijn waarden uit omliggende jaargangen van de LBT ingevuld wanneer nodig. Dat geeft een compleet inzicht in de mate waarin aanvragers van additionele informatie voorzien zijn.

Bij het samenstellen van de uiteindelijke analysebestanden zijn de LBT juist als uitgangspunt genomen. Is er in een jaar geen koppeling tussen GL en LBT, worden missende LBT waarden ook niet uit omliggende jaargangen overgenomen. Dit omdat we veel ontwikkelingen door de tijd bezien en er dan dubbele waarden in opvolgende jaren voorkomen. Door de manier waarop het analysebestand is opgezet, gaan die waarnemingen die niet

direct koppelen niet verloren. Er is een panel voor de gehele periode 2010-2014. Koppelt een aanvrager uit 2012 niet aan de LBT in 2012 maar wel in 2013, komt dat als zodanig in het bestand voor.

Van de aangeleverde waarnemingen koppelt 95 procent aan de Landbouwtellingen. Op bedrijven die via het BRS niet koppelen is een selectiviteitscontrole uitgevoerd. Het gaat hierbij om slechts 28 waarnemingen.

Mislukte koppelingen komen vaker voor in 2010, 2013 en 2014. Dit komt omdat waarnemingen uit de uitvoeringsadministratie van RVO.nl die niet aan het juiste jaar koppelen, ook aan omliggende jaren zijn gekoppeld. Als een waarneming uit de administratie uit 2012 niet koppelt, wordt deze ook gekoppeld aan 2010-2011 en 2013-2014. Voor de "randjaren" liggen de jaren waar mee gekoppeld wordt om de koppeling te verbeteren vaker verder weg, wat een beperkter effect heeft.

Agrarische ondernemingen die actief zijn in de glasgroenten koppelen relatief vaak niet aan de Landbouwtellingen. Non-respons in de Landbouwtellingen is relatief hoog onder deze groep, omdat het vaak complexere ondernemingen zijn. Aanvragers die actief zijn in de melkvee- en varkenssectoren koppelen juist relatief goed. Hierdoor is er een iets andere sectorstructuur in het analysebestand dan in de totale administratie.

Vergelijkingsgroep

In het geval van de Garantstellingen Landbouw is het moeilijk om een zuivere controlegroep af te bakenen vanwege het doel van de instrumenten. De meest zuivere groep bestaat uit de afgewezen aanvragers. Hiervan is het zeker dat zij een financieringsbehoefte voor investeringen hebben en dat zij hier niet zonder garantstelling in kunnen voorzien. Bovendien is hun aanvraag kansrijk geacht door de aanvragende bank. Het aantal afgewezen aanvragen is echter zeer beperkt. Daarom wordt voor de vergelijkingsanalyse een bredere vergelijkingsgroep samengesteld, die zo dicht mogelijk in de buurt komt van de doelgroep van de garantstellingen, maar die bestaat uit ondernemingen die geen beroep hebben gedaan op de garantstellingen. Hiervoor worden de volgende selecties toegepast²⁵:

- Ondernemingen die voorkomen in de Landbouwtellingen;
- Ondernemingen die géén beroep hebben gedaan op de garantstellingen;
- Ondernemingen die actief zijn in de akkerbouw, tuinbouw of veeteelt;
- Ondernemingen die tot meer gedetailleerde bedrijfstypen behoren die ook daadwerkelijk voorkomen in de interventiegroep;
- Ondernemingen die tot het mkb behoren²⁶;
- Ondernemingen die in de onderzoeksperiode een investeringsbereidheid vertonen.

Landbouwondernemingen die gebruik maken van de garantstellingen, zijn ondernemingen die willen investeren in groei, overname of in kwaliteitsverbeteringen. Het zijn bedrijven met een blik vooruit.

²⁵ Aanvankelijk is ook geprobeerd rekening te houden met de Standaard Opbrengst (SO) uit de Landbouwtellingen en hun verhouding tot de omzet. De SO is een omvangmaat en geeft een benadering van de verdien capaciteit. De omzet is vervolgens realisatiecijfer. Het idee was dat op deze manier in de kern gezonde ondernemingen geselecteerd konden worden. In de praktijk is echter gebleken dat dit verhoudingsgetal in de interventiegroep zo laag kon zijn, dat het nauwelijks nog als een selectie criterium fungeerde.

²⁶ Ondernemingen met niet meer dan 250 werkzame personen, waarvan de balans niet groter is dan 43 miljoen óf de omzet niet groter dan 50 miljoen. De officiële definitie van het mkb bestaat uit een combinatie van deze drie maatstaven. In de praktijk wordt vaak enkel het werkgelegenheids criterium gehanteerd, omdat de daarvoor benodigde informatie vaker voor handen is. In het geval van dit onderzoek is de situatie omgedraaid. Balans en omzet zijn beschikbaar voor alle waarnemingen, grootteklasse alleen voor dat deel van de met fiscale data verrijkte Landbouwtellingen dat gekoppeld wordt aan het Algemeen Bedrijven Register (ABR). Wanneer die koppeling mogelijk was, is het werkgelegenheids criterium ook gehanteerd. Wanneer dat niet het geval was, zijn alleen de balansomvang en omzet gebruikt.

Om te zorgen voor een eerlijke vergelijking dient de vergelijkingsgroep ook te bestaan uit bedrijven die die investeringsbereidheid vertonen. Omdat er geen data is van de investeringsbehoefte van ondernemers is bekeken of er in de periode 2010-2014 ten minste een zeker bedrag is geïnvesteerd in twee opvolgende jaren. Investerings zijn benaderd als het verschil in (im)materiële vaste activa plus afschrijvingen. Er zijn vijf verschillende varianten geprobeerd:

1. Geen investeringsondergrens;
2. Een investeringsondergrens van 5 000 euro, als maatstaf van een minimale investering;
3. Een investeringsondergrens van 25 000 euro, als alternatief minimum;
4. Een investeringsondergrens van 50 000 euro, de ondergrens van een GL investering;
5. Een investeringsondergrens die gelijk is aan de mediane verhouding tussen investeringen en het balanstotaal van de interventiegroep.

Voor ieder van deze vijf groepen is de verdeling van drie kernindicatoren berekend: het aandeel van de investeringen in het balanstotaal, de solvabiliteit en het zekerhedenoverschot. Deze cijfers zijn opgenomen in tabel B.2 om te laten zien hoe de keuze voor de afbakening de uiteindelijke cijfers beïnvloedt. De nummers van de vergelijkingsgroepen verwijzen naar de vijf varianten die zojuist beschreven zijn. Waarden zijn gewogen zoals wordt beschreven in de volgende paragraaf.

Tabel B.2 Gewogen gemiddelde en mediane waarde in het jaar voorafgaand aan de interventie²⁷ van drie kernindicatoren voor vijf varianten in de samenstelling van de vergelijkingsgroep, gepooled over 2010-2014

		vergelijkingsgroep				
		1	2	3	4	5
		%				
aandeel investeringen in het balanstotaal	gemiddelde	3,8	8,3	9,4	10,5	7,4
	mediaan	5,4	7,2	8,5	9,6	13,6
solvabiliteit	gemiddelde	25,8	28,6	29,5	30,1	26,3
	mediaan	34,7	34,7	34,7	34,7	36,0
zekerhedenoverschot	gemiddelde	15,0	18,6	19,6	20,3	15,0
	mediaan	23,5	24,1	24,3	24,4	24,4

Bron: CBS, 2017.

De tabel geeft een aantal inzichten. Ten eerste heeft de afbakening van de vergelijkingsgroep een sterker effect op de investeringsindicator dan op solvabiliteit en het onderpand. Dit spreekt voor zich, omdat de vijf afbakeningen juist van elkaar verschillen op investeringen. Gemiddelde en zeker mediaan nemen bijvoorbeeld zichtbaar toe. Deze ontwikkeling in de mediaan is vooral duidelijk bij vergelijkingsgroep 5. Voor die groep is als ondergrens het mediane aandeel van de investeringen in het balanstotaal van de interventiegroep toegepast op de vergelijkingsgroep en ligt het dus een stuk hoger dan bij de andere vergelijkingsgroepen. Op deze afbakening valt het één en ander aan te merken. Zo zijn investeringen bij deze groep per definitie vergelijkbaar met de interventiegroep.

Ten tweede valt op dat die keuze voor de investeringsbereidheid weliswaar een grote invloed heeft op de investeringsindicator, maar dat nauwelijks heeft bij (de mediaan van) de solvabiliteit en het zekerhedenoverschot. Ten derde zijn de mediane waarden veel stabielere dan de gemiddelde waarden.

²⁷ In de analyses in de hoofdttekst wordt voor de interventiegroep uitgegaan van het jaar voorafgaand aan de interventie. Voor de vergelijkingsgroep bestaat er geen gepoolde variant op dit cijfer: voor hen is er immers geen interventiejaar. Voor de vergelijkingsgroep wordt daarom het gemiddelde uit de analyseperiode genomen. Om toch een benadering te geven van de waarde in $t-1$, blijft het laatste jaar uit de analyseperiode buiten beschouwing. Dit kan immers nooit $t-1$ zijn.

De gemiddelde waarden vertonen een grotere volatiliteit tussen de groepen. Ten vierde is die volatiliteit in gemiddelden het grootst bij groepen 1 en 5. De drie groepen met een vaste ondergrens als investeringsbereidheid liggen het dichtst bij elkaar.

Op basis van de tabel is gekozen voor groep 4, waarbij bedrijven in de onderzoeksperiode een investering van ten minste 50 000 euro ondernomen moeten hebben. De drie groepen met een vaste waarde als ondergrens hebben weliswaar allemaal vergelijkbare gemiddelde en mediane waarden, maar de gestelde ondergrens voor groep 4 is gelijk aan de ondergrens die geldt om gebruik te maken van de garantstellingen. Het is daarmee een logische ondergrens om toe te passen. In tabel B.3 wordt de samenstelling van de vergelijkingsgroep weergegeven.

Tabel B.3 Samenstelling vergelijkingsgroep, gepooled over 2010-2014

	gepooled 2010-2014
waarnemingen Landbouwtellingen	86 502
interventiegroep	469
vergelijkingsgroep	53 782
overig	32 251

Bron: CBS, 2017.

Structuurweging vergelijkingsgroep

Om ons er van te verzekeren dat de vergelijkingsgroep zo goed mogelijk lijkt op de interventiegroep, wordt er een structuurweging toegepast. Deze zorgt er voor dat structuur van de vergelijkingsgroep en van de interventiegroep overeen komen op drie bedrijfskenmerken: grootteklasse, bedrijfstype²⁸ en rechtsvorm. In tabel B.4 zijn de oorspronkelijke verhoudingen in de interventie- en vergelijkingsgroepen weergegeven, evenals de weegfactor. Toepassing van die weegfactor zorgt ervoor dat beide groepen dezelfde bedrijvenstructuur hebben.

Tabel B.4 Bedrijvenstructuur interventie- en vergelijkingsgroepen en weegfactor

grootteklasse	bedrijfstype	rechtsvorm	interventiegroep	vergelijkingsgroep	weegfactor
microbedrijf	vee intensief	rechtspersoon	5,8%	1,0%	5,86
		natuurlijke persoon	46,7%	10,3%	4,54
	melkveehouderij	rechtspersoon	-	0,3%	0,00
		natuurlijke persoon	17,7%	33,1%	0,53
	glastuinbouw	rechtspersoon	1,1%	0,8%	1,40
		natuurlijke persoon	6,6%	3,1%	2,16
overig	rechtspersoon	1,1%	2,3%	0,47	
	natuurlijke persoon	10,2%	39,5%	0,26	
klein- en middenbedrijf	vee intensief	rechtspersoon	-	0,2%	0,00
		natuurlijke persoon	0,2%	0,0%	4,59
	melkveehouderij	rechtspersoon	-	0,0%	0,00
		natuurlijke persoon	-	0,0%	0,00
	glastuinbouw	rechtspersoon	3,4%	0,8%	4,40
		natuurlijke persoon	2,3%	0,4%	5,66
overig	rechtspersoon	1,3%	0,7%	1,79	
	natuurlijke persoon	2,1%	1,1%	2,00	

Bron: CBS, 2017.

²⁸ Deze bedrijfstypen zijn samengesteld op basis van het bedrijfstype in de Landbouwtellingen.

Deze correctie wordt toegepast om er voor te zorgen dat verschillen die gemeten worden in de vergelijkingsanalyse ook daadwerkelijk door verschillende prestaties komen en niet door verschillen in de structuur van de groepen. Neem als concreet voorbeeld de situatie waarin melkveehouders een veel betere financiële positie hebben dan de andere bedrijfstypen. Vervolgens komen er in de interventiegroep veel melkveehouders voor. Als de interventiegroep op financiële indicatoren veel beter presteert dan de vergelijkingsgroep, dan kan dit zijn omdat deze groep bedrijven veel beter presteert; maar ook simpelweg omdat er meer melkveehouders in voorkomen.

De structuurweging heeft een uitgesproken effect op de indicatoren. Dit wordt duidelijk gemaakt in tabel B.5. Weging heeft geen invloed op de interventiegroep, omdat juist de structuur van die groep wordt aangenomen. Voor alle drie de kernindicatoren zien we bij de vergelijkingsgroep echter een daling. Zeker de solvabiliteit en het zekerhedenoverschot komen dichterbij de waarden die de interventiegroep hebben. Het verschil tussen de groepen wordt minder groot.

Tabel B.5 Gewogen en ongewogen mediaan van drie kernindicatoren op t-1, gepooled over 2010-2014

		ongewogen	gewogen
		%	
aandeel investeringen in het balanstotaal	interventiegroep	5,3	5,3
	vergelijkingsgroep	10,5	9,6
solvabiliteit	interventiegroep	16,1	16,1
	vergelijkingsgroep	50,0	34,7
zekerhedenoverschot	interventiegroep	9,5	9,5
	vergelijkingsgroep	39,9	24,4

Bron: CBS, 2017.

Naast de structuurkenmerken is mogelijk ook de financiële uitgangspositie van invloed op de resultaten: bedrijven die er financieel slechter voor staan zullen ook logischerwijs minder investeren. Waarschijnlijk werkt dit ook door in andere indicatoren. Daarom is er een tweede vergelijkingsgroep aangemaakt. Daarin wordt niet alleen gecorrigeerd voor de structuur van de groepen, maar ook voor het zekerhedenoverschot. Die resultaten zijn opgenomen in tabel B.6.

Tabel B.6 Mediaan van drie kernindicatoren op t-1 voor drie varianten van de vergelijkingsgroep, gepooled over 2010-2014

	interventiegroep	vergelijkingsgroep	
		structuurweging	zekerhedencorrectie
	%		
zekerhedenoverschot	9,5	24,4	9,6
solvabiliteit	16,1	34,7	18,5
aandeel investeringen	5,3	9,6	8,9

Bron: CBS, 2017.

Het zekerhedenoverschot voor de interventiegroep en deze tweede vergelijkingsgroep zijn nagenoeg gelijk. De solvabiliteit ligt nu ook dichterbij elkaar. Concreet voorbeeld: de vergelijkingsgroep (9,6 procent van het balanstotaal) investeerde al meer dan de interventiegroep in het jaar voorafgaand aan de garantstellingen (5,3 procent), maar investeert ook meer wanneer gecorrigeerd voor het initiële verschil in zakelijke zekerheden (8,9 procent)

Bijlage 2. Bronnen

In dit onderzoek zijn gegevens gebruikt afkomstig uit de aanvraagadministratie van RVO.nl, verrijkt met gegevens uit verschillende bronnen van het CBS. De microdatabestanden die voor dit onderzoek gebruikt zijn, worden in deze bijlage kort toegelicht.

Algemeen Bedrijven Register (ABR)

Het Algemeen Bedrijven Register (ABR) vormt voor het CBS de ruggengraat van het statistisch proces voor economische statistieken. Het ABR is een systeem waarin identificerende gegevens en structuurgegevens over alle bedrijven en instellingen (inclusief zelfstandigen) zijn geregistreerd. Hieruit worden de statistische eenheden bedrijfseenheid, ondernemingsgroep en lokale bedrijfseenheid afgeleid. Het ABR bevat informatie over de economische activiteit en het aantal werkzame personen.

Basis Registratie Personen (BRP)

De BRP is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten. Het doel van de BRP is het verkrijgen van informatie over de in Nederland woonachtige personen. De gegevens uit de BRP worden door de overheid gebruikt om bijvoorbeeld paspoorten te maken, maar ook bij het verstrekken van uitkeringen en bij het bepalen van de stemgerechtigden bij verkiezingen. De populatie van de BRP bestaat uit personen die in Nederland wonen of gewoond hebben. Het bestand bevat gegevens als geboortedatum, geslacht, geboorteland en woonplaats. De BRP is de opvolger van de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), waarin alle personen voorkomen die vanaf 1 januari 1995 zijn ingeschreven in de gemeentelijke bevolkingsregisters. Op basis van de BRP worden ook familiebanden tussen ouders en kinderen in beeld gebracht.

Landbouwtellingen (LBT)

De Landbouwtellingen (LBT) geeft een beschrijving van de structuur van de Nederlandse agrarische sector. De LBT bevatten gegevens over bedrijven, veestapel, gewassen en speciale onderwerpen. De populatie bestaat uit agrarische bedrijven met een economische omvang van 3000 SO (Standaard Opbrengst) of meer. SO is een economische maat voor de omvang van een agrarisch bedrijf. SO is gebaseerd op de opbrengst die gemiddeld op jaarbasis per gewas of diercategorie wordt behaald en wordt uitgedrukt in euro. Bedrijven kleiner dan 3000 SO zijn zeer klein, gedacht moet worden aan bijvoorbeeld slechts 1 melkkoe of 1 are paprika.

Landbouwtellingen verrijkt met fiscale data (LBT_FD)

De Landbouwtellingen zijn de spil in de statistische informatievoorziening door het CBS over de sector landbouw. Deze statistiek verschaft uitgebreide informatie over de fysieke structuur van de landbouw. De CBS landbouwstatistieken voorzien niet in een behoefte aan financiële data. Het leggen van een verband tussen fysieke structuur en financiële data van bedrijven was een gekoesterde wens van gebruikers van landbouwstatistieken. De Landbouwtellingen verrijkt met fiscale data (LBT_FD) omvatten fiscale data uit de bestanden van de Statistiek Zelfstandige Ondernemers (SZO) met winstaangiften en bestanden met aangiften vennootschapsbelasting.

Personen met inkomen als zelfstandige (PINKZELFST)

Dit bestand bevat gegevens over het inkomen en vermogen van alle zelfstandigen in particuliere huishoudens die tot de Nederlandse bevolking behoren op 31 december van een meetjaar. Daarbij zijn zelfstandigen gedefinieerd als iedereen die arbeid verricht voor eigen rekening of risico. Dit omvat onder meer zelfstandige ondernemers en directeur-grotaandeelhouders (dga).

Bijlage 3. Definities

In dit onderzoek zijn diverse indicatoren gebruikt om (ontwikkelingen in) de financiële positie van agrarische ondernemingen rondom het gebruik van de Garantstellingen Landbouw inzichtelijk te maken. Deze bijlage geeft definities voor de verschillende indicatoren die gebruikt zijn.

Vaste activa

Materiële vaste activa

Deze post vertegenwoordigt de totale boekwaarde van de fysieke activa (eigendommen) die bestemd zijn voor de duurzame ondersteuning van de bedrijfsvoering van een onderneming. Voorbeelden: bedrijfsgebouwen, machines, installaties, computers, transportmiddelen. Specifiek voor de landbouw zijn ook dieren, plantgoed, pootgoed en boomopstanden voorbeelden van vaste activa.

Immateriële vaste activa

Het totaal van de boekwaarde aan identificeerbaar, niet-monetair actief bezit of eigendom zonder fysieke gedaante dat wordt gebruikt voor de productie en aflevering van goederen of diensten, voor verhuur aan derden of voor administratieve doeleinden. Voorbeelden: productierechten, concessies, vergunningen, octrooien, patenten, goodwill.

De fiscale waardering van vaste activa gebeurt in principe op basis van historische prijzen, waarbij geen tussentijdse herwaardering plaatsvindt. Vaste activa veranderen in omvang op de balans door investeringen, desinvesteringen en afschrijvingen. De precieze manier van waarderen is vastgelegd in de Landelijke Landbouwnormen, opgesteld door de Belastingdienst en LTO Nederland. Daarin staan ook uitzonderingen op het waarderen op kostprijs. Zo is het in sommige gevallen toegestaan om te waarderen op marktprijzen wanneer deze onder de kostprijs liggen.

Vorraden

Onder voorraden wordt verstaan: goederen die bestemd zijn om te worden verkocht, of te worden verbruikt bij het vervaardigen van goederen, of het verlenen van diensten. Voorbeelden zijn: grond- en hulpstoffen, onderhanden werk, gereed product en handelsgoederen en vooruitbetalingen op voorraden. Specifiek voor de landbouw zijn ook de voorraad dieren, bloembollenkraam, champignons en veldinventaris voorbeelden van voorraden.

Vorderingen

Deze post omvat de opeisbare geldclaims op gelieerde maatschappijen, participanten, handelsdebiteuren, overlopende activa en overige vorderingen.

Vreemd vermogen

Kortlopende schulden

Het totaal aan rentedragende schulden met een looptijd korter dan een jaar.

Langlopende schulden

Het totaal aan rentedragende schulden met een (resterende) looptijd langer dan een jaar.

Terugkeerreserve

Een reserve op de balans van een onderneming die wordt voortgezet door een belastingplichtige onder de voorwaarde dat de belastingplichtige aandelen of winstbewijzen bezit op het moment van

voortzetting van de onderneming. De omvang van deze reserve wordt bepaald conform artikel 3.54a van de Wet op inkomstenbelasting 2001.

Eigen vermogen

Deze post betreft het commercieel eigen vermogen van zelfstandigen en rechtspersonen.

Bedrijfsresultaat

Totale bedrijfsopbrengsten

De som van opbrengsten verkregen uit: de netto omzet, vorderingen op gelieerde maatschappijen, boekwinst op activa, vorderingen op participanten, banktegoeden en overige vorderingen, dividend, activa, effecten, subsidies, werk voor derden en overige activiteiten. Specifiek voor de landbouw zijn ook subsidies voor agrarisch natuurbeheer, werk voor derden en voergeld voorbeelden van opbrengsten.

Totaal bedrijfskosten

De post bedrijfskosten is de som van de kosten van de inkoopwaarde van de omzet, de arbeidskosten, de afschrijvingen op vaste activa en de zogenaamde overige bedrijfskosten. Afschrijvingen op productierechten zijn ook voorbeelden van bedrijfskosten.

Afschrijvingen

Boekhoudkundige verwerking van waardevermindering die het gevolg is van slijtage (bijv. gebouwen, machines, inventaris), prijsdaling (bijv. voorraden), veroudering (bijv. incurante voorraden) of uit andere hoofde (bijv. dubieuze debiteuren).

